

1178-1
5
Пүтүнь туньасэ шэмэр, митыш ушныза!

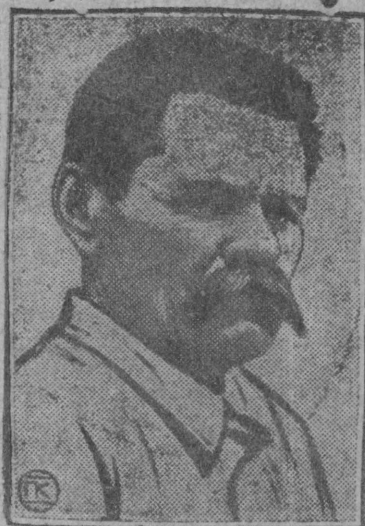
№ 3-4 ПЭВРАЛЬ—МАРТ 1928 ИЙ. № 3-4

У В И Й

СЫЛНЭ МУТАН ЖУРНАЛ

„Йошкар Кэчэ“ газет пэлэн лэктэш.

60 ийаш лиймыжлан

М. Горький

Faint header text at the top of the page.

Form header area with faint lines and a small box on the right containing the number '1-1'.

Faint, large characters in the center of the page, possibly 'Y B N'.

Faint text line below the large characters.

Main body of the form with a large rectangular area and faint lines, possibly for data entry or a signature.

Мар. ж.
| |
| |

Г. П. В. в. ЛТГР.
ОБЯЗ. ЭКЗ.
1928.

Максим Горький

Мартын 29-жэ Максим Горькийын шочмыжлан 60-ий эртыш. Рушла кнага лудшо марий-влак, очыний, чыланат Горькийым шинчат, тудын возымыжым, очыний, йатыр лудыныт.

Максим Горький пашачэ кокла гыч лэкшэ пэш кугу, пэш ушан руш писачыл. Тудо возашыжат шкэ сэмынжэ тунэмын.

Нижний губэрнаштэ шочын. Ачажэ пашачэ (рэмэслэник) ыльэ. Изиж годымак тулыкэш кодын. Эн ондак кугу магазиныштэ полышкешылан шогэн. Пракоддышто кочкыш шташ полшкэлэн. Киндэ коштмаштэ пэкрылан шогэн. Күртнө корнышто оролат лийын ончэн, чара йолын ик вэр гыч вэс вэрыш кусаралт коштын.

Шуко вэрэ орланэн коштын гынат, Горький писэ ушыж дэнэ 1890 ийыштэ түрлө ойлымаш влакым возаш тунгалын.

Варажэ кугу писачыл лийэ. Тугэ тынат Горький йорло калыкым мондэн огыл. Йорло калыкым эрыкыш лукташлан пэш чот тыршэн.

Пашачэ дэнэ крэсаньыкат Горькийым пагалат, йолташлан шотлат.

Угыч лэкшэ писачыл влаклан, пролэтар писачыллан Горький шкэ поро кангашыж дэнэ эрэ полшэн шога. Нуным чын корно дэнэ колдаш полша.

Кызыт Горький Италийыштэ, Сорренто олаштэ ила. Вэс кугужаныштэ ила гынат, тудо Совэт Ушэмысэ шэмэр калыкын пашажым пэш онча: шэмэр калык дэнэ пырля куана, йөсө годым пырляк йөслана.

Максим Горький.

А В А Ж Э

(«Мать» лўман повэсть гыч)

Чэвэргалын, воштылалын аважэ Мазин почэш ошкылэнг, эргыжын вачэ гочшо йошкар знамым онча. Тудын йыр калык: йужыжын сынжэ куанымыла койэш, йужыжын ойганда койэш; йужыжын шинчажэ шоптыр гай шэмэ, йужыжын торга вуй гай кандэ. Эн ончыч эргыж дэнэ Ондрий кайат. Тудо нунын йўкыштым колэш — Ондрийын пушкыдо, вўдыжгў йўкшў Павылын кўжгў, нугыдо йўкшў дэнэ иктыш ушнат, урэм мучко шарлат:

— Вставай, поднимайся, рабочий народ,
Вставай на борьбу, люд голодный...

Калык йошкар знамэ ваштарэш куржэш; ала мом кычкырат, йошкар знамэ дэнэ кайшэ дэнэ варнат, пырлыа кайат. Кычкырмэ мурмо йўкэш шула. Тидэ мур пўртыштў эркын муралтын, а урэмштэ тудо шоптым вўдла мўгыралтэш. Тидэ мурышто кўртнўб гай пэнгтыдылык шокта, калык-влакым ончыкык мўндыр корнышко ўжэш, тудо корнын йўсылыкшым раш каласа. Тудо тошто илышын йўсылыкшым кугу тулла ломыжыншо савыра, у илыш корнын тошкалаш лўдмым пытарэн, ончык кайаш вийым пуа...

Аважэ воктэн ала кўн сынжэ койо — лўдмылат, куанымылат койо. Ала кў шорташ тўчан кычкыралы:

— Мичуш! Тый кушкэ?

Аважэ кайшыжла ойла:

— Айда кайжэ, — тый ит кольанэ (ит лўд)! Пўрвўй мыйат пэш лўдам ыльэ да, ындэ укэ. Мыйын (эргым) эн ончылно. Знамэ нумал кайшэ мыйын эргым!

— Разбоньык-влак! Кушкэ кайэда? Тушто салтак-влак!

Аван кидым кэнэта канга, кужу ўдрамаш лу гай кошкышо кидшэ дэнэ руалтэн кучыш:

— Пагалымэм, эк куза мурат! Мичушэмат мур...

— Тый ит лўд! — манэш аважэ. — Тидэ пэш кугу паша...

Аважын шўмжў утыж дэнэ чот кыраш тўнгалы, садлан тудо шэнгалан кодаш тўнгалы. Тудым брдышкў савар воктэн шўкал шогалтышт. Тудын воктэн вўд онгыла лўнталтын калык эрта, — нуно пэш шукин улыт. Аважэ тидлан куаныш.

— Вставай, поднимайся, рабочий народ!...

Йужышто кугу той пуч мурмыла, чучэш. Мура, калыкым кычкыра: иктыжын чонжым сарышкэ (кучэдалаш) кайаш йамдыла, вэсыжлан у илышын сайлыкшэ нэргэн ўшандарэн каласа. Тушто ўшанымаш корно койэш, тыштэ ий гыч ийыш погынышо сырмашлан корным почэш. Ончылно кўшнў, йошкар знамэ лупшалтэш. Чыланат куанэн тудым ончат.

— Кайат! — куанэн ала кў кычкыра. — Эк, могай сай рвэзэ - влак улыт...

Аважэ воктэн, тўрштылалын, пўрйэнгэт, ўдрамашэт куржыт. Калык вўдла йога: мур ўжэш, иктат чакнэн ок кэрт. Тидэ мур шкэ йўкшў дэнэ ончылнысым чыла йбрыктэн, корным эрыкта.

Йошкар знамым ончэн, ўждэ гечэ аважэ эргыжын сынжым ужэш: тудын кўкш сангажэ, тул гай йўлышў шинчажэ тудлан рашак койэш.

...Трук калык тўшкан вуйжо ала кужак пэрныш, капшэ шогалдэ, аптыранэн мўгыралтын, шэнгакыла лупшалтэ. Мурат ты манмылан шыпланыш,

вара адакат, чотырак, писынрак, шокташ, тунгалъ. Адак урыч шыпаныш. Муршо түшка гыч ик йүк почэш вэсэ лэктын возыт. Посна - посна кычкыралма вэла шокта. Нуно мурым топтыж гайак, күшкө нөлталын; ончык шувалаш точат:

— Вставай, поднимайся, рабочий народ!
Иди на врага, люд голодный...

Тиде ужмаштэ тошто гай пөнгыдэ ушанымаш ындэ укэ, аптыранымэ чучэш. Ончылно мо лиймым уждэ, шинчыдэ аважэ калыкым шүгөдылн писын ончыко кайа. Ваштарэшкэ йэн-влак чакнат: йужыко вуйыштым кумык сакэн улыт, йужышт сангаштым куптыртэныт, йужышт вожышыла койыт, йужышт мыскылмыла шүшкат. Аважэ нуным онча, ойлыдэ шинчаж дэнэ сөрвала, йодэш, үжэш...

— Йолташ-влак, — ончылно Павлын йүкшө шөргылтэ. — Салтак-влак нэмнан гайак айдэмэ улыт: нуно нэмнам огыт түкш. Нуно нэмнам молан түкат? Вэт мэ чылалан күдшө чыным каласэна. Тудо чын нуныланат күлэш. Нуно кызыт альэ нэмнам огыт ыглэ. Тугэ гынат, ындэ жап вашкэ шуэш: нунат нэмнан дэнэ пырля йошкар знамэ йумаке шогалыт. Нэмнан чыннам нуно вашкэрак ылышт манын, мыланна ончык кайаш күлэш. Йолташ-влак, ончык! Эрэ ончык!

Павлын йүкшө пөнгыдэ, мутшо раш, йандар чагла йонгалтэш. Тугэ гынат калык түшка шалана: ик йэн почэш вэсэ тэвэ пурлашкэ, тэвэ шолашкэ шаланэн суртан суртышкыжо кайат, савар воктэн эгэртилыт.

Аважэ ужэш: урэм мучаштэ, лопка вэрыш лөкмэ вэрым авырэн, ик түрлө сындымэ лудо йэн савар шога. Кажныжын вачыштыжэ йүштын, вычкыжын писэ штык түр йылгыжэш. Тиде шыч шогышо пырдыж дэч пашазэ үмбаке йүштө пуа. Тиде йүштө аван онгышкыжо эгэрта, шүмышкыжэ вошт пура.

— Йолташ-влак! — манэш Павыл. — Умыр мучко эрэ ончык — мыланна моло корно укэ.

Тымык... шучко... Знамэ күшкө нөлдалтэ, тарваныш. Йэн түшка үмбалне лупшалтын, салдак түшка дэке кайаш тунгалъ. Аважэ ончалъ, мोगыржо чытыралтэ, шинчажым кумалтыш, «ок!» маньэ. Калык түшка гыч ныл йэн гына ойырлыш: Павыл, Ондрий, Самойлов, Мазин.

— Шөл тудым! — шыдэ йүк кычкыралъ.

Аважэ кидшэ дэнэ онжым кучыш, ончалъ, ужо: шанга урэмим тэмэн кайшэ түшка аптыранэн шогалын, йошкар знамэ дэнэ ончык кайшэ ныл йэнгым брын онча. Нунын почэш иктаж лу-коло йэн кайа. Кажнэ йол тошкалтыш иктажым огыл, иктажым шангэлан кода, брдышкө шүкалэш... Пуйто урэм повшэлнэ корно йолым когарта.

— На руку! (кыдышкэ) — кычкыралмэ йүк шоктыш.

Штык влак дунгалтыч, шöрын йöрлыч, знамэ ваштарэш виталдыч.

— Ма-арш!...

— Кайыш! — маньэ пэл шинчан йэн, кидшым күсэнышкыжэ чыкыш, кужун тошкалын брдышкө кайыш.

Аважэ, шинчажым пыч штыдэ, онча. Лудо йэн түшка тарваныш, урэм кумдыкэш шарлыш, шийла йылгыжшэ, урс пүла койшо, штыкым ончыко шуйэн, таг тошкалын кайаш тунгалъ. Аважэ ончыко лэктын, эргыжэ воктэн чакырак шогальэ. Ондрийат Павыл дэч ончыко лэктын, шкэ кужу капшэ дэнэ Павылым авырыш.

— Йыгырэ кай, йыгырэ, йолташ! — кычкыралъ Павыл.

Ондрий мура. Кидшэ шангак кучымо, вуйжым күшкө нөлдалын. Павыл тудым вачыж дэнэ шуралта, адак кычкыралэш:

— Йыгырэ кай! Ончылно знамэ лийжэ...

— Разойдитесь! (шаланыза, кайза!) — манын вичкыж йүк дэнэ лапката опитсэр кычкыра. Шкэжэ кэрдыжым рүза. Йолжым тудо күшкө нөлталэш, пулвуйжым тунтыдэ, мландым тошкалэш.

А брдыж гычшэ, изиш шангачрак нэлын тошкалын кужу капан йэн толэш: пондашыжэ нүжмө, брдышжэ — чал, күжгү. Пальтожо лудо, кужу, йүмал

пачашыжэ йошкаргэ, лопка йолашыштыжэ түкө (нарынчэ) лампас (ташма). Тудат кидшым шэнтак кучэн, чад шинча пунжым күйкө нөлталын, Павылым тура-а онча.

Аважын онгыштыжо, догар пундашкыжэ комыльа толын шинчын, тудо тудым тунчыктара. Кажне минутлан карал колтынэжэ гынат, онжым кучэн чыта. Тудым шүкөдылыт, тудо тайныштэш, нымом поныдэ, уш кайшыла, ончы кайа. Тудо шижэш: тудын шэнталнэ йэнг эрэ изэмэш...

Йошкар знамэ нумал кайшэ-влак дэкэ лудо йэнг-влак эрэ чакэмыт: вап мийат.

Аважэ куржшо-влакын йол йүкыштым колэш. Лүдшө, айтыранышэ йүк-влак кычкырат:

— Рвэ-шамыч, шаланыза...

— Власов, курыж!...

— Павыл, шэнтак!

— Павыл, знамэтым шу!

— Тышкэ пуйан, шылтэм!...

Вэсовшиков знамэ вуртым руалтэн куча. Знамэ шэнтакыла лупшалтэш.

— Ит түкө!—Павыл кычкыралэш.

... Знамэ воктэнэ коло - кумло йэнг чоло вэлэ кодын. Түгэ гынат, нуно пэнгыдын шогат.

— Порутчик, кид гычшэ нал!—күйш кугызан йүкшө шоктыш.

Лапката опитсэр Павыл дэк куржын мийыш, знамым вурто гычшэ руалтэн кучыш, үдрамашла кычкыралэ:

— Колто!

— Кыдэтым ит түкө!—талын Павыл кычкыралэ.

Йошкар знамэ чытыраш тунгальэ: пурла вэк, шола вэк тайныш, адак тура шогальэ. Лапката опитсэр ёрдыш төрышталтыш, мландэ үмбак волэн шинчэ. Мушкындым чумыртэн кува воктэкэ Микылай куржын колтыш.

— Налэа! Кучыза нуным!—йолжым тошкалын, кугыза кычкыралэ...

Ала мызар салтак ончык лэктыч. Иктыжэ пычал кутан дэнэ шуралтыш,— знамэ чытыралдэ, шёрын кайыш, лудо салтак түшка коклаш йомо.

— Эк!—ала кё чон йёсын кычкыралэ.

— Аважэ йанлыкла урмыжалтэн кычкыралэ. Ваштарэшыжэ салтак кокла гыч Павылын йүкшө раш шоктыш:

— Авый, чэвэрын!

— Ила. Мыйым ушышкыжо нальэ!—аважын шүмжө шижэ.

— Чэвэрын, ньоньойэм!..

Йол парньа үмбак шогалын, кидшым лүпшэн, тудо нуным ужаш толаша. Тэвэ салдак вуй коч Ондрийын тыртыш чүрийжэ койо, тудо воштылалын кумалэш...

— Икшывэм-шамыч... Оньой... Павуш... — тудо кычкыра.

— Йолташ-влак, чэвэрын!—салдак кокла гыч нуно кычкырат.

Аважым ала кё онг гыч шуралтыш. Аван шинчашыжэ тўтыра нальэ. Тўтыра вошт шкэ ончылыжэ лапката опитсэрым ужэш. Тудын сынжэ йошкаргэ, чымалтшэ; тудо кычкыра:

— Проч, кува! Кай тыжэч!

Аважэ опитсэрым кўшычла ўлыкө ончалэ. Тудын кидыштыжэ, покшэч пудыргышо, знамэ вуртым ужо. Иктэшыжэ йошкар выньэр ластык кодын. Аважэ, пўтыргэн, тудым налэш. Опитсэр тудын кид гычшэ знамэ кодшым шушын налэш, ёрдышкө шуэн колда, йолжым тавэн кычкыра:

— Проч, мадам, проч!..

Салтак коклаштэ арэстоваймэ-влакын мурышт шэргылт кайыш:

— Вставай, поднимайся, рабочий народ!..

Чыла пёрдэн, лўнгалтэш, чытыралдэш. Йужышто, мардэж дэнэ тэлэграп воштыр лўшкымыла, лўшкалтэш: «у - у - у!».

Опитсэр кычкыра:

— Мурмым чараш! Пэдпэбль! Крайнов!..

Аважэ, пудыргэн кийшэ, знамэ вурто дэкэ тайныштын мийа, тудым угыч кидышкыжэ нэлэш...

— Логарыштым шуралтышаш! Пэтыршаш!..

Мур лугалтэ, күрлөб, пытыш... Авам ала кё вачэ гычшэ, вэс вэкыла савыралыэ, туп гычшэ шүкальэ...

— Кай тыжэч, кай!..

Лу йол тошкалтыш ёрдыштырак тудо йэнг тўшкам ужэш: нуно кычы-рат, урмыжыт, шўшкат, ёркын урэм дэнэ чакнат, кудо-пэчылашкэ шарлат...

— Ийа, кай!—ава дэн тёр лийын, кайшыжла аван пылшышкыжэ кугу ёрышан рвэвэ салтак кычыралыэ, тротуарыш тудым шүкальэ...

Тудо знамэ вургэш энэртэн кайа, йолжо лыдыргат. Камбочмо дэч тудо пырдыж вэлэн савар воктэн энэртилэш. Тудым ужын йэнг-влак шэнтак чакналтат. Тундэнэ йгырэ, тутдэч шэнтак салтак-влак кайат. Кайшышгла кычыралыт:

— Кай, кай!..

Салтак влак тудым эртэн кайат. Тудо шогалэш, йыр ончалэш. Урэм мучаштэ, лонка вёрыш лэкмэ вёрым авырэн, салтак-влак шогат. Йыр-ваш тымык, пуста...

К у с а р ё н С. Ч.

К У Т Ў З Ё

Йошкаргалын,
Йулгыкталын,
Шыр-шыр штал
Воштылад
Эр кэчыжэ лэкталэш.
Пўтынъ тўнья пожалтэш.
Нигэ дэч ончыч,
Моло йэнг вёрыч
Ёрдэн ёрак тарванал,
Мо шотлан гын ойгырал,
Кўтўзё йалым шэргылтэн
Рашкалтылэш солаж дэн.
Орлыккан айдэмэ...
Шомакан айдэмэ...
Эрдэнат,
Кастэнат
Шинчаштыжэ кэч кунам
Шинча вўдым мый ужам.
Ит шорт, ит шорт, родо!
Тошто жапым мондо!
«Эрык» манмым йэратал,
Орлык-ойгым мондалал,—
Совет куат патырёт
Илаш полша тыланэт.
Тылат нэлэ...
Тидэ палэ.
Пасу мучко

Кэчэ мучко
Кап-кылэтым кылмыктэн
Коштат рожын вургэм дэн.
Эрыкан айдэмэ,
Кэч жаплан куанэ!
Йёсыжат,
Осалжат
Бндэ чыла мондалтман:
Кызыт, йолташ, вэс саман!
Кылмэн коштшо,
Йэнг кул лийшэ
Вуйжымат,
Капшымат
Бш чаманэ ожнырак,—
Тунам ыш лий пурыжак.
Бндэ вэсэ,
Чыла вэсэ...
Куштэнат,
Чўчкэнат,
Кўлэш годым воштылнат
Кэртина мэ чыланат.
Вийна уло,
Йолташ, умло!
Кызыт кё гын йэнг кул шот,
Пропсойузна полша чот.
Оза лийнэт илышлан
Туш возалташ тыршыман...

Н. Мухин.

„АКЫР САМАН“*)

I. Кува дэнэ кугыза

— Эй, атан! Могай илып тольо, нымо мучашым муаш ок лий. Иктыжэ ик сэмын ойла, вэсыжэ вэс түрлын, кумышыжо кумышо сэмын кукта. Ала кёлан үшанаш? Ала кушто чын, ала кушто шойа, палашат ок лий. Шонэт-шонэтат вуй вэлэ пёрдаш тўналэш. Ик түшкашкэ пурэт, ик сэмын ойлат, вэсыштэ—вэс сэмын. Тэвэ тэнтгэчэ кастэнат агутан мурмэш Тайлан Вылып дэнэ «льапкэн» шинчышна. Вылып вигак ойла: «акыр саман толэш», манэш. «Кумунис түшка тўнхам пытараш лэктын улыт» манэш. Чэркэ орол Сидырат тудын вэкак ойлыш. «Йумын кнагаштат тыгак возалтын: кумунисшамыч антикрисст улыт», манэш. Ик шонэт гын, тугак чучэш: йумын огыт пагалэ, чэркыш огыт кошт, доп-йакыным мускылат. Тэвэ тэнтгэчэ Иля попымат ала молан «полкомыш» намийэн коштыктышт.

— Ийа, чылт ийа илып толын. Мо киндым, мо вольыкым, молэ түрлө үзгарым погэн-погэн нангайат. Кушко чыкат?... Орол Сидыр: «йалыштэ погымо киндым, погым чыла порволмо (кўнчым) выньэмышкэ сўмырат, манын ойла.

Тыгэ ик тэлэ эрдэнэ Прокоп Васлий—иктаж 55 йиаш, кангатарак, изи ош пондашан кугыза конга ўмбалнэ ойлэн шинча. Сокры йэнын шинчагай кылмышэ изи окна гыч эр волгыдо койлаш тўнгалын гынат, Васлий кугыза альэ конга ўмбач волэн огыл. Куважэ гына, эрак кынбалын вольыкымат ончэн пурэн, конгашат олташ тўнгалын.

Васлий кугыза куваж дэнэ коктын вэлэ илат. Кок эргыжэ коктынат салтакыш кайэн улыт. Кугурак эргыжэ Матвуй Гэрман сар годымак кайанат, тужакак йомын: нымогай увэрат укэ. Мбнгысб илып нэлэ дэнэ Васлий кугыза эргыж вэрыч ойгырашат ок йарсэ. Куважэ гына, чонжылан пэш йбсб годым, конга шэнтэк пурэн, изи йочала шинчажым ўштэш. Изирак Йыван эргышт, арна вуйэш гайак писмак колтэн, шонго-шамычым куандара. Кэчэ лэкмаш вэрыштэ ала могай Толчак ваштарэш сарым шта.

Ачажэ, молан вара тынар киндым, погым лобтылыт? конга воктэн шогылтшо куважын йўкшб шоктыш.

— Молан, мий да, йод, мый шинчэм мо. Акыр саман толэш дыр, молэ мо? Сидыр ойлыш: «калыкым шужыктэн йумын мондыктынэшт», манэш. Киндым, погым шкэ от цу гын, сангашэт сотана нэчэтым пыштат» манэш.

— Эй, Сидырлан инанэ. Тудо шойакым курыктылаш пэш кэртэш.

— Вара кёлаң инанэт, кём колыштат? Комунистым, Орай Цэтырым, Мама Опанасым, кём, ну, кём?

— Орай Цэтыр рвэээ гынат, тунэмшэ, тийаклан мастар. Ола гыч газетым далэш...

— Шыдым луктын ит ойло. Ындэ тый, ўдрамаш, чылажым шинчэт. Мый пёрйэн улам, 55 йи ош тўнваштэ илэм гынат нымо мучашым ом му.

*) Акыр саман—тўнба акырыш каймэ—конец мира.

Йылмым түгатән омаг ойло, тыпу!... Кушто тамакэт, пуйа? Йүд вошт шупшат, пытаранат дыр:

— Эй, ийа, тамакшэ тамак лийэш гын, йбра ыльэ. Ик чылымым (трунка) оптышымат, йылмэ мучашым гына когарта, вуйлан чыжат ок чүт. Мо ийа шудым коштнэт?

— Ийа шудо үлдэ мо. Нуж*) дэч осал шудо мо уло? Тый ала сай тамакым шупшяэт ыльэ? Орай Пэтырмытэт кондэн огыт пу аман.

— Тыйак чанга улат—от нал. Сүас-шамыч Йул вэс могырым тул гай вилян тамакым кондат. Иктаж кэч пэл крэмгам налаш, манам. Кэч нуж вож дэн йбрэ-варэ шупшына ыльэ. Тыйак чанга улат.

— Чанга, чанга,—Васлий кугыза куважым сырэн кычырал колга,—кочкаш киндэт шуко огыл, вута вольбыклан кургэт изэмаш тунгалын, тый тамак логарэт дэн толашэт... Тамак дэнэ мүшкырэт тэмэш мо? Тэвэ тошто гай эр-кас чүкташ краснн укэ, сира**) укэ, чывыштыш шинчал укэ, Тый тамак дэн толашэт. Шикш лэкснэ, мо адак. Тыпу киамат!

Тыгэ кува-кугыза кэчын шургат. Кугызажын шкөнжынат сай тамакым изин-кугун шупшыл колтымыжо шүэш гынат, шыдыж дэн куважым ты вурса.

— Чу, ачажэ, чарнэ. Ужат, ала кб окнам пэралтыш.—Васлий кува окна дэкэ мийэн ончалыэ.—Кб тушто? Молян вара?

— Васлий кугыза орол пörтышкб мийжэ—урэм тыч йул шоктыш,—погынымаш лийэш.

— Йбра, йбра мийа—манэш Васлий кува.

— Эй, азап—йосалта Васлий кугыза—кэчэ йыда эртаг погынымаш. Йбра ок йбрб, погынен-погынен ты ойлат. Туштат нымс мучашым муаш ок лий. Ийа илыш толын, йомшаш илыш.—Тыгэ ойлэн конга умбачын «кыж-кож» вольшат, шүкшү ужгажым чийаш туналыэ. Куважэ тидым ужын, йодэш: «ачажэ чайэтым от йү мо? Самбарэм шолаш пүрэн ыльэ» Парэнтэмат вашкэ күйэш»...

Чай, чай, шич да лбкб, йара вүдэтым ужын ом ул мо?—манешат, кугыза лэктын ошкылаш.

II. Орол пörтыштб

Эр пушан йүштб ий парняж дэнэ шүргб-пылшым чывыштылэш шүлышым пич пэтыра. Йол йүмалнэ кычык йал мучко шаргылтэш. Йбра, тыгай годым кбн шокшо пыжакшыжэ уло гын, тудо йүштб дэч ок лүд. Шуко чонан: кайык-вусат, адэмаг тыгай йүштым шокшо пыжакш дэч посна эртарат.

«Эй, игэчат йүштб шога»—шона Васлий кугыза: «кушто эргым-шамыч кылмэн, орланэн коштыт гын? Лудб мыжэр дэн суран кэм кугунак могырэтым ок ырыктэ».

Пакча пушэнтэ-шамыч пörшангын шыл шогат. Шуркам, кбжым чийэн лэкснэ кэчэ йүштб кычым тыгыдэ шүдырла түрлб түсын чолгыжыкта.

Тыгай тэлэ йүштб кэчынтэ Куэрйалпэш каптыран***) койэш. Урэм мучко ончалат—ала могай кугу тутан мардэж рожгэн кодэн, умбачын ош лум дэнэ лэвэдмэ гай койэш. Шүкыштын пакча пэчэ вэлэдалтын, капка, пэстэ мардэж дэн тайнэн, йа йбрлынак возын, оралтэ лэвэдыш шаланэн... Йужо шкэт кодшо тулык ватышт, шүкшү кува-кугызашт суртышт гыч лэктын шкэ родо тукумышт дэка илаш кайэн улыт. Саалан кызыт пörт окнашкышт онам кырэн кодymo, капка ончыкышт дий кышат укэ...

Васлий кугыза тыгэ йыр пустамым ужэшат чонжылап утыр йбсын чучэш. «Илэн толын ындэ мом ужаш пүрэн гын?—шона. «Мылаңнат пыташ воээш дыр? Эй, азап, илышэт»...

Орол пörт маска рожгэн кодymo мүкш омарта гай рүжга, Ойлат, воштылыт, туманлат, ваш-ваш ош шинча дэн ончал кычырал коллат. Пörт тич

* Нуж—почалдыш.

** Сира—шырпэ, спичкэ.

*** Каптыра—начар, шлока.

пыл гай шикш шога—чылымым пыштэт гын, уэш тамак шупшмэшкэт пурэн кайдэ кийа. Шикш йыгыжгэ пушан—шинчам, логарым кочкэш. Тамак олмаш кё мом шона тудым когарта.

Орол пöртат калык илыш нэргэнак шурга. У илышым нигузэ умылэн ок кэрт. Уланжэ тошто илышым мокта, уэш кугыжам вуча, комунистым, Совет властыным карга. Йорло дэн кнагазэ марда илышэ марийышт поян ваштарэш шумымо товар гай шогат. Ваш-ваш пий дэн пырыс гай пижыт манын вэлэ эскэрэ.

— Илыш мо тидэ? Акыр саман толын... Кумунис-шамыч... Кугыжам пытарышт, оза нигат укэ... Кён йёк кугу, пё писэ—тудо оза. Чэркым, йумым кудалгышт... Уэш сарым тарватгышт... Киндым, погым агэн кайышт... нымо кёлэш сату укэ.—ик лук гыч тыгай мут Васлий кугызан пылшышкэ пура.

— Кугыжакым моқтышап укэ... колшо ушкал эрэ шöран... Тудо ийалан тугак кёлэш... йыпшыжэ тэмэ... Йумо нэргэн да сар нэргэн шинчаш ок лий... Ала мо йонгылыш гайак чүчэш... Илаш пэш йöсö, тудыжат чын... Мэ пычкэмыш мом шинчэна...—вэс могырым шокта.

— А-а... курныж кашак. Тый, буржуй-шамыч, тошто илышым, кугыжам вучэн илэда улмаш... Чэреым, поп шойакым аралэда. Кён вэрчын тыгай илыш толын—тöмдан гай поян буржуй вэрчын огыл мо? Кён вэрч кум-ныл ий шэмэр калык сарыш орланэн коштын, кунар сусыргышыжо, колшыжо... Мэмналан сар кёлэш мо? Кугыжалан, поплан, поянлан кёлын, нуно шкэ кёшэныш вэрчын толашат. Нуно ты мартэн шэмэр калык шүштö курныжла кёрын шинчышт... Ончыкат тыгак йын вёрым йён илынэшт. Тэвэ совет ваштарэш йыр сар дэн толыт. Ай-ай вашкэ... Шэмэр калык, комунист-шамыч тыланда ушым пуртат...—тыгэ Орай Пэтыр, шукэртэ огыл сар гыч сусыргэн толшо, пэл кидан рвэзэ марий шыдэшкэн ойла. Кашан поян вальш ончалмыж годым шэм шинчажэ шыдэ тул дэн йёла, шинча пунжо ош сангажым куптыртэн шэм пыл гай шинча вакыжэ кэржалтэш.

— Чолок, кидэтым муш,—поян Выльып—озан купэч гай кёжгү, шэм пондашан марий кычкырал колтыш.—Мо пэш тарэш пуршо таракан гай төрштылат? Чытыза, тэвэ кугыжам шогалтат гын, вэс мурым мураш тўналда... Йамдэ логарланда кукшу кошаргэ сай шинчэш...

— Чуза, ида шурго—манэш Васлий кугыза.

— Мо ида шургыжо—манэш Орай Пэтыр—нуно адакат тошто гай мэмнан шүшкö күзэн шичнэшт, ода уж мо?...

— Тыгак, тудын кок эргыжэ когыньэк «изитэрла» шылын коштыт—калык кокла гыч йёк шоктыш.

— Эй, изитэр, изитэр чыланат иктак улыда. Кён шинча ора колаш каймыжэ шуэш,—опа тўрышто шогышо сокыр Микита тамак шикш дэн пырля колтыш.

— Ужыда. Күзэ тыгэ? Моло сарыштэ орланэн коштыт, сусыргат, колат. Тэвэ уна Васлий кугызан эргышт. А нуно шылын коштыт. Поян вэлэ илынэжэ мо? Мом буржуй-шамычым ончаш... Пўтыралшаш, почкалтшаш—Пэтыр кычкырал колтыш.

Калык пöртшö мардэж пўтыралмэ гай тарваныш. Кок-кум мушкындө калык вүй ўмбалнэ «былт-болт» койо... шакшэ шомак-шамыч, пулатнык товар йымач шанчаш гай, шыжаш тўнгалыэ.

Ты годым лачак йал кагаш вуйлатышэ Кузман Йыван толын пурыш, ажгынышэ калыкым чараш тўнгалыэ. Эркын-эркын калыкат тыпланыш. Тыгэ кэнэта кўдырчан йёр опталмэ годым вольанышэ мўкш омарта эркын шыплана.

— Родо-шамыч!—манэш Кузман Йыван—тачысэ погынымаштэ ик канаштэ тўлымö «чрезвычайный» манмэ налогым тўлымö нэргэн ойлашна вөзэш. Мэмнан йаллан чылажэ 30 тўжэмым тўлыащ толын. Вара родо-шамыч күзэ тўлыаш тўгалына?

— Чылалан төр тўлыман дыр?—манэш Выльып,—мландэ шот дэнэ.

— Родо-шамыч! тыгэ штылман огыл—адак Орай Пэтыр ойлаш тўна-льё.—Мэ йорло-шамычым тидэ налогым тўлыытэн она кэрт, тидэ налог улан-шамычлан тўлыыкташ луемо...

— Укэ, укэ—кычырат йужышт—мый тынар оксам кушто муына? Төр, төр тўлыыкташ күлэш. Пойан титакан мо? Уло гын, шолыштмо мо?

Шуко шургат, шуко үчалшат, вашкэ мучашым муын огыт кэрт. Адакат Пэтырак тыгай ойым шта.

— Мыйын шотыштэм тидэ 30 тўжэм тэнтгэм тыгэ шөлаш йөнән лийэш: Тайлан Выльыплан—15 тўжэмым, Вёдыр Микалылан—5 тўжэмым, тудын мар-дэж вакшэ уло, кугу Сэмонлан—5, тудо имнэ дэнэ торгайа, Ондроц Сэмонлан 3-ыт, тудат тўлән кэртэш, Йогор Мэтыри дэнэ Сапан кугызалан—1 тўжэм гыч.

— Тыгэ йора мо вара? манэш Кузман Йыван.

— Она кэрт, она кэрт. Йёршын йамдарнэда мо—маныт пойан-шамыч.

— Йёра, йёра кэртыт, пэш кэртыт буржуй-шамыч,—маныт укэанжэ.

— Тыгэ йёра маншыжэ киддам нёлталза,—манэш вуйлатышэ.

Йүк-йүан «у-у-у» тарвана. Шукыжак кидыштым нёлталыт...

Вуйлатышэ кидым шотла... Пойан-шамыч пирэ гай ончэн, пүйым пурын лэктын кайат...

III. П а м а ш д э н э

Куэр-йал энэр көк могыр дэнэ шинча. Йал кыдалнэ курык сэр кү лончо гыч, ий гай йүштө вүдан, Чымай памаш йогэн лэктэш. Памаш ваштарэш энэрыштэ изи пийа, тушто тувыр шўалташ йыр пашма пыштылмэ. Памаш ўмбалнэ, энэр мучкат арама, нёлпэр чўчыкыдын кушкэш. Чэвэр кэнэжым тыштэ эр-кас кайык, шўпшык муро лым ок лий... Кэчвалым, мо ош кэчэ лийэш гын, эрдэнэ тўналын кас рўп мартэ калыкат ок ойбрло. Ватэ-шамыч, ўдыр-шамыч шэмым ошэмдаш, вўдым нангайаш чарныдэ волат. Йужо мутызо йэнгышт сомылышт укэ гынат, амалым муын мут вашталташ, увэр погаш волат. «Мэмнан ўдрамаш памаш дэкэ волэн кўза гын, Моско олаш мийэн толмыж гай тучэш»—манын воштылэш Васлий кугуза. Чынымак марий ўдрамаш куш коштэш, мом ужалш? Йужо ўмыржо мучко Торйал, Шэрнур дэч умбак ок кай. Памаш дэкэ вонымыж годым гына чонжо лушкымэш мутлана, иктым-вэ-сым колын, умылэн налэш.

Тачэ тэвэ (тэлэ гынат, лэвэ кэчылан кёра) эр годсэк памаш дэнэ ўдра-маш-шамыч пазар вэлэ шөгат. Кэчвал лийшан утларак погынышт: вўд вакэ тўрыштө шўалташат шыгыр лий.

Рвэзэ ватэ, ўдыр-шамыч, шўкшў кувашт воштылыт, кутырат, иктым-вэсым ужын-болыт, мускылат. Ойлымо кокла гыч мут савыртышлан «рўжгэ» воштыл колтат.

— Онис ватэ шэшкэ, тый кўлаш шовырэтымат шовын дэнак мушкат мо?—изирак капан ўрыш гай чэвэр ватэ тувыр шўйалтышэ ватэ дэч йодэш.

— Чылаж годымак укэ. Тока Онис Торйал гыч кондэн...

— Тушто уло ужат? Мый тока, кугарнэ пазарыштэ шинча шовыным кычалым, ыжым му. Ала куш шовын йоткэ чыла пытыш? Ырат...

— Вара шэргэ?—манэш чүзи шинчан шэм ватэ.

— Крэмгажэ шўдө тэнтгэ. Адак шовынжат ола гыч кондымо огыл вэт. Торйал вэс могыр руш-шамыч шкэ шолтат, манэш. Кён койажэ уло гын, койа дэнат вашталтат, кок крэмга койалан крэмга шовыным пуат. Шыжым погымо прэзэ койам иктаж вич крэмга лийэш, тудым вашталташ колтынэм,—манын ойла Онис ватэ.

— Уто роскот—манэш садэ силалшырак чүзи шинчан ватэ—мый кунар илэм, падраш шовынымат кучэн омыл. Садак йумо ашна, илэм. Кызыт моло күлэшланат оксам ситараш ок лий. Тэнтгэчэ чэркыш мийшымат, Выльып кугыза дэч, Миколо йумылан сорта чўкташ, витльэ тэнтгэм пыкшэ сёрвалэн налым... Шовын гала.

— Мый күгүчө годсэк чэркыш мийэн тошкалын омыл, каймэлат ок шу— манэш Онис ватэ.

Төвэйсэ калык тыгай. Чэркыш огыт кошт, поным огыт жапэ. Йумык мондөн улыт. Ийам кумалыт ала мо?—манэш поян Выльпын кугурак шэш-быжэ—шэм мыжэрым чийшэ арва шүрган ош ватэ.

— Кумалда кошт. Мый тудо йоткэ оксам шүшбам вэлэ. Тока Илья по-ным руга погэн коштмыж годым тул вондо дэн тэвэ шэлывт дуктам.

— Молан? Молан тугэ?—вакэ түрыштэ, памаш дэнэ шогышо ватэ шамычат, ала кузэ колын шуктэн, Онис ватэ дэч йодын колтышт.

— Поп пурмо годым лачак шкэтын күнчылам шүдүрэн шинчэм ыльэ. Тудо пурывшат, йэш куш каймэ нэргэн йодышт нальэ. Ругам йодын налын кайшашэт, күдыкэм толын шинчат, тэвып-ойыш мутым ойлышташ тунгальэ. Мый шинчам гына карнам—нымом шташ ырынам. Поп ияа утыр вэлэ тунгальэ, үмам да мо налнэжэ... Эй, ияа.

— Хи-хи-ха-ха—воштыл колтышт ватэ-шамыч. Эй, узо кава, ковышта пакчаш пурнэжэ улмаш. Ха-ха-ха!

— Тый, шэшкэ, кийшэ тойам от шогалтэ гын?—манэш Выльпын шэшбыжэ.

— Шойак огыл, Илья попын йоргажым мыйат пэш шинчэм—өрш гай ватэ пэлэштыш.

— Эй, албаста, поэт Онис ватым «лословитьлынажэ» улмаш—манэш мыскарачэ Сапан кува. «Лословитьла» гын, осал ок логал ыльэ вэт, шэшкэ!

— Ха-ха-ха... кужу үп лословитьлэн тувэмын—воштылыт ватэ-шамыч. Үдүр-шамыч гына макэ гай йошкаргэн ик мутымат огыт пэлэштэ.

— Тыпу, шакшэ-шамыч—шүвальэ чузи шинчан ватэ.

Тидэ годым салтак Йогор ватэ вүдлан вола. Тудо пэш мотор: кугу йытыра капан, ош чөвөр чурийан, шара шинчан. Йошкар «прансувски» шовыч йымачын той тусан үпшө мардэж йуж дэнэ «лыж-лыж» тарвана. Чиймаш-шогалмашат моло ватэ-шамыч дэч йандар, ару. Ойлаш тунгалэш гын, йүкшө комбо гай, мутшо тошто йэн гай. Пайрам годым, йа төрза воктэн түр дэнэ шинчымыж годым муралтэн колта гын, колышт пулэт. Пашаштэ ужат гын, брат—пөрийнган вуйым ок ну. Кум ий годсэк, марийжэ салтаклан каймыж дэч вара, пөрийэн пашамат шкак шта: кэнэжым куралэш, уда, тэлым корнышкэат коштэш. Садлан вэрчын кок шочшыжо уло гынат, тунэн ок илэ.

Йалыштэ йужо ватэ-шамыч гына тудым огыт йоратэ. Ала моторжылан, сай илмыжлан кóранат, ала йужыжо марийыштым тудлан ушкалат—шинчаш ок лий, йэн чон пычкэмыштэ.

— Пашада умыжо, шэмьда ошэмжэ—манэш Йогор ватэ.

— Ошэмжак—маныт ватэ-шамыч.

— Тыйын гайэтак ошо лийжэ—рывыжын койын, пэлэштыш чузи шинчан ватэ.

— Тачэ кэчэ лэвэ, тувыр мушкашда сай дыр?—йодэш Йогор ватэ.

— Сайжэ—пэлэштыш Сапан кува—мыланэм кува йэнган ситэн, кидэм чыт шорвондо гай тунгылгэн. Эй, чонэт!

— Помышкэт чыкэ, вара ыра—маныт ватэ-шамыч.

— Мыйын помышыжат ужава гай йүштэ, рвэзэ йэн гай огыл. Кондо-йа Онис-ватэ, помышкэт чыкэм: тыйын шокшо чай?—мускарам шта Сапан кува.

— Того салтак ватын шокшо дыр?—маныт йужышт.

Ындэ кум ий годсэк кугыза дэч посна йүкшэп пытэн—манэшат Йогор-ватэ, вүд мучылам «рошткэ» нолталын, йылдыргэ ошкыл колта.

— Эй, кугызат укэ гын, йалыштэ марий пытэнэк огыл дыр?—манэш садэ мускылышэ ватэ.—Йужунам мардэж почэш тугай увэрат шокта.

— Ха-ха-ха-ха!

— Йогор ватэ Кузман Йыван дэнэ коштэш маныт, чынак мо?—йодэш Онис ватэ.

— Чын улдэ мо, пэш чын. Мый кэнэжым шкэ шинчам дэнак когыныш-тым идым пэчэ куэрэш ужныам—манэш чузи шинчан ватэ.

— Йогор ватым ойлэда мо?—манын йодэш Кугу Сэмонын лач кызыт гына вүдлан волшо изи ватыжэ. Тэ ода шинчэ дыр, тудо пöрйөн шамычым пыжыктэн мошта вэт? Тудо йузо ўдрамаш... пошарапат кэртэш, маныт.

— Сэмон ватэ акый, тэвэ Окси ўдырэтым эскэрэ, тудо чүчкыдынак Йогор ватэ дэкэ шинчаш коштэш.

— Пычырикаак шижамда, мо тудо ийа мыйым колыштэш мо... мыйым огыл, ачажымат ок колышт.

— А тый акый шинчэт? Оксиде Орай Пэтыр дэн коштэш вэт? Пэтыр дэн Куэман Йыванжэ кас йыда Йогор ватэ дэн шинчат, манэш.

— Кай, ит ойло! Бүндэ кэртич.

— Ит ойлыжо мо. Тока ик кастэнэ Йогор ватын окна воктэчыи эртэн кайэм, Орай Пэтыр дэнэ Оксиде ўштэт коклаштэ шинчат. Пэтыр ала могай внишкам лүдэш, Окси возаш толаша.

— Бүндэ кэртич—возанжэ мошта мо?

— Пэтыржэ туныкта дыр?

— Э-э... тото Оксин шондыкыштыжо тэнтгэчэ кнага пүтыркам ужым. Тиаклан тунэмэш ужат? Орат?.. Но ачажэ шижэш гын, кумунис дэн коштмыжлан логалта. Ийа Пэтыржат вожылдымо, тынар мэмнан йумак күнчэн кошташ ок вожыл.

— Чу, чарныза,—манэш Онис ватэ: «Уна Васли кува дэнэ Окси тувыр шүйалташ волат. Эрэ йэнгым ужын ида кол, сай огыл.

— Курык гыч йол корно дэнэ Васлий кува дэнэ Окси кутырэн-кутырэн волат. Окси 18-19 ийаш зирак капан, тылызэ тай йэргэшкэ чэвэр чурпан мотор ўдыр. Шэм мыжэр умбач күрэн потам ўшталын, вүйэшмыжэ йошкар шовычым пидын.

— Э-э, ўдырна мо пэш кугышнэн коштэш шонэм, тудо Орай Пэтыр дэч тиаклан тунэмэш улмашыс—чытыдэ пэлэштэн колтыш Оксин изи ватэ аважэ. Пэш йбра пэш сай.

— Көм, мыйым ойлэт мо? Адак кушто тыгай увэрым погөн шуктышыч? Окси изи ватэ аваж дэч йодэш.

— Пасу шинчан, йал пылшан, мо улыжо шокта—манэш йалгөнчэ ватэ.

— Чытэ тэвэ ачат колэш гын, ушым пурта. Тийак ушэтымат вүйэт гыч почкэн лүктэш... Кумунис дэн коштмэтымат мондэт... Мый ты мартэн шинчэн омыл-ыс.

— А мо вара, шэшкэ, тунэмэе осал мо?—манэш Васлий кува. Рвэзэ йэнглан тэнийсэ ийыштэ тунамаш күлэш. Мом ўдыр йэнгым калык ончылно койдарэт.

— Тыйым могай шына пурло: мо пашат? Тудым пыдалаш шогалнэт мо? Нунын пэлашак улат чай?.. Йузо түшка.

— Тый шкэ йузо улат!—шүрдэн колтыш Васлий кува: «йбра ок йбрэ эрэ йэнгым ужын-колын коштат».

— Тый пэш сай улат, кумунис кува. Шонто вүйэт дэн чэркыш от кошт, йумыи от кумал. Кугыжам лүкмылан йывыртэн коштат—манэш чүзи шинчан ватэ.

— Комунист дийашак күлэш! Мыйын кок эргым когыньэк сарыштэ коштыт, тый кугызадам порт йымалнэ пылтэн ашнэда вэт...

— Ашнэна гын, мо? Кугыжан сарыштэ кум ий коштын улыт. Сита. Киндым, погым погөн каймыштыла сарыш колтэна мо? Тэндалан пэш күлэш вэт? Шүкшү кугызатымат от колто?

— Ватэ-шамыч пэш чот туманлаш тўналыч, йукушт йалыш шумэшкэ шокта дыр. Йужышт Васлий кубалай полшат, йужышт кугу Сэмон ватэ дэнэ чүзи шинчан ватылан. Кок ўдыр-шамыч гына шкэ сэмьнышт йыштак мутланэн тувырым шүйалтат.

— Ватэ-шамычын йылмышт рончалтэ, шыдэ мэшақышт почылто. Тыштэ чыла шонэн коштмо лэктэш. Капан-капан вүд варал вэдра кыл гыч муршталтэш, шуар вондат тувыр волак гыч брдышко торшта...

— Нулго оргажышкэ тул пүрыш,—манэш Сапан кува—ындэ кас мартэ ийа шуар вондо вэд шогат. Эй, илышат пужлэн. Бүндэ ала мо лийэш?

IV. Пий - пырыс...

Ончылно ойлымо йал кагаш дэч вара Орай Пэтырмыт дэнэ поян кашак пий дэнэ пырысла урлэн илат. Ик погынымашат кугу туман дэч посна, кыр-кэдылаш тóчыдэ ок эртэ. Урэмэш ваш лиймышт годымат, ик мут пэлэштыдэ ош шинча дэнэ ваш ончал вэлэ коштыт. Пойан дэнэ йорло шамычын сырэн илымышт пöрйэнг коклаштэ гына вэлэ огыл, ўдрамаш шамычат муш шурманэш, памаш дэнэ, идымыштэ ваш лиймышт йыда осал йылымыштым огыт чаманэ. Ик кана салтак Йогор ватэ дэнэ Вылып Микалын ватэ Васлий кугыза дэкэ шийаш миймышт годым, сапондо дэн ваш лупшыманшкат шуын улыт. Лач Васлий кугуза, агытан гай коклашкышт пурэн, чарэн — укэ гын, сусыргыл пытат улмаш, манэш. Тыгак урэм воктэн модын куршталшэ, йа школыш тунэмаш коштшо йоча коклаштат «буржуй», «коммунист», «ошо» да «йошкар тўшка» лўмдымб, койдармэ мут влак лэктыныт. Йужгынам йоча шамыч школыш каймышт, йа толмышт годым корнышто «йошкаргэ» дэнэ «ошылан» шэлалтын нэр гыч вўр лэкмэш рожгэн улыт. Тыгай годым чўчкыдынак Орай Пэтрын Ильуш шольыжлан логалын...

Тидэ жапыштэ Орай Пэтр нэрэн коштын огыл. Изин-изин шкэ йыржэ йорло мариш шамычым чумырэн — лўдтэ, аптыраныдэ поян ваштарэш шогэн. Кас йыда шкэ дэкыжэ погэн йорло шамычлан илыш нэргэн тўрлб мутым ойлэн, кнагам, газэтым лудын. Түгэ гынат Пэтырым умылышо, тудлан полшэн шогышо ондакшым шагал лийын.

Ик эрдэнэ, чыра тул йбрымб дэч ончыч, «полком» гыч кок милитсионэр йара имнбэшкын кудал толын поян Вылып дэкэ мийэн пурыштат, йыр оралтэ коклаштэ кычалаш тўналгыч. Васлий лўман изирак эргыжым пöрт йўмач муын луктыч. Пэлэнжэ салтак пычал улмаш. Адак пöрт йўмаланак, милитсионэр пычал умдо дэн шуркалшыла, рокыш кўнчэн шындымэ окса шондыкым муын луктын. Тушто Вылып кугузан ший дэн шöртнб оксажэ 300 тэнтэ нарэ улмаш.

Кугурак Микалэ эргыжым, шуко кычалын улыт гынат, муын кэртын огыт ул, ала кушко шылын.

Чынжымак ошо йўдымжб Васлий кугыза авун кошташ каймыж годым ужын: ала кб Вылып тошкэм гыч йэчэ дэнэ лэктын, Куэр кўс-ото вэлыш кайэн. Эрдэныжэ милитсионэр шамыч Васлий кугыза дэч йодыштын улыт гынат, ужмыжым ойлаш тоштын огыл: ала лўдын, ала йэнган осал лиймыжэ шуын огыл. Калыкыштэ тыгай улэ — «мыйын мо пашам, кэч мом штышт» манэшат утэ пулама¹⁾ дэч брдышкб лийэш.

Вылып дэнэ Кугу Сэмон, шуко мартэн «чрэзвычайный налогым ныманчат тўлэн огына кэрт» манын чыла вэрэ тўкалэн, сбрвалэн коштын улыт гынат, нымомат штэн кэртын огыт ул. Олашкэ налогым кудалташ йодын кодтымэ кнагашт ваштарэш — «арнбэ коклаштэ садэ налогым погэн налаш» — манын кўштымб увэр толын. Садлан поян шамычлан кодшо вольыкыштым, нöрбп вынбэмыш, авун йўмак шылтэн пытармэ киндыштым ужалкалэн тўлаш логалын.

Тыгэ поян шамычым чот шыгырэмдымылан нуно Совет властылан, коммунистлан, утларакшым Орай Пэтыр дэнэ Кузман Йыванлан тул гай сырэн коштын улыт. Чўчкыдынак погынен-погынен орашт дэн кагашэн, тошто илышым, кугыжа шогалым вучэн илэн улыт. Вылып кэчын манмэ гай сэлэшкэ Илья поп дэнэ сатузо Мишкан дэкэ кагашаш, увэр погаш коштын. Чэркэ орол Сидырат чэркэ полатыштэ рушарнбан моло пайрам кэчэ йыда власть нэргэн, илыш нэргэн асам увэрым погэн, шукыжым шонэн луктын калык коклашкэ шаркалэн.

Пойан шамыч тыглай сырэн коштмо дэнэ гына сэрлагэн огыт ул. Ик кана ўарнбэ гутлаштэ кастэн Кузман Йыван мөнгыштыжб чайым йўн шинча улмаш. Ала кб толын кылмэ окнам «шолт-шолт» пэралтэн. Йыванын савырнэн окнаш ончалаш тўналмыж годым, окна йандау «чар-р-р» шөбта... Йыванын

¹⁾ Волнение, беспокойствие.

пылыж воктэн йыгыр мушкындо гай кү шүскэн эрта, йандау пудырго шүргыжым кум-ныл вэрэ кушкэдэш.

Орай Пэтыр вакал пойан шамыч пэшак күзым шумэн коштын улыт гынат, ты мартэн нымамат штэн кэртын огыт ул. Нымогай амал лэктын огыл.

V. Амал лэктэ...

Шошым ойар кэчэ. Кумда кандэ кава мучко шэм корак гай пылат ок кой. Мыландэ түр дэнэ кава ушнымаштэ койшо Кү-кырык үмбалнэ чодра шикш гай шошым лайга тўтыра дэн вўдылалтын кандэ ташма гай койэш...

Күшўчын чэвэр кэчэ илэ мыландым чот ырыкта. Шукэртэ огыл йўштў тэлым йуд йымал вэлыш поктэн колтэн. Ош лумым румбыкан вўдыш савырэн, Вўрэнэрыш волтэн ала кушко нангайэн. Кодшо лум йужо вэрэ гына--кукшу корэм пундашэш, йа кожэр ўмылэш ош мэрангыла шылаш тўча. Ок кэрт--чэвэр кэчын чолга шинчажэ тушкат шуэш. Арньа, кокыт гыч лумын пушыжат ок код.

Кэчэ шкэ пашажым штенак шта. Курык сангаштэ, урэмьштэ огна ончылно, пэш чот кэчэ эндымаштэ ужар шар-шудо комбо игэ пун гай койаш тўнгалын. Пушэнтэ лышташ нэрат мўшкыран ватэ гай чот оварэн улыт, тачэ огыл гын, эрла шўмышт пудэштын ужар лышташ дэнэ пушан сылнэ пэлэдыш дэнэ шарлэн пэлэд колтынэшт...

Васлий кугызан идым пэчыштэ кушшо йактэ ош куэржэ тэлым шэргэ пўла шогышо, кызыт воштшат изиш вэлэ койэш. Вашкэ памаш йыр сылнын кушшо арама, нўлпўр чашкэрышкэ толын эр-кас изи шўшыкат сылнэ мурыжым муралташ тўнгалэш...

Тўрлў чонан шошымым шижын пожалтэш, кожгана. Шокшо вэр гыч пўртылын тўрлў кайык-шымач чонгэштылыт, мурат, шўшкат. Кэчвал шокшылан тўрлў лывэ, кармэ, копшантэ тырлэн лэктыт. Пакчаштэ мўкш отарыштэ, шэртньэ вуйышто мўкшат шкэ шыма мурыжым муралта...

Чэвэр кэчэ шыма йолжо дэнэ илэ мыландым рвэзэ-ўдрамаш гай чыгылта, воштылта--сылнэ пэлэдышым, тутло саскам йодэш...

Йальштэ калыкат шошым толмылан кожганэн. Пўрийыг-шамыч тачэ-эрла пасушко лэкташ шога тармавым ачалат; ўдрамаш-шамыч кэчэ мучко стан кокла гыч лэктэ вынўерым куат, чулымракшэ пытарэнат улыт.

Васлий кугызат лэваш йўмалнэ чостыра моча кўым кондэн тэлэ гоч рўдаг кийшэ шўкшў шога кўрнбым йыгэн йагылта. Куважэ пўртыштў вынўерым куа--ис йўк «шылт-шолт», «шылт-шолт» шокта.

«Эй илышат»,—шона Васлий кугыза: «56 ийлан шуалтын гынат, шкаланак, рвэзэ йэн гай, пашаш туржалташ логалэш. Эргым-шамыч сарыштэ коштыт, ала толшаш ала укэ? Пий гай орланэн илэт... Кузэ шошым аням штышаш гала? Эрдэнэ вакш гыч тарванаш вашкэ ок лий--шылыж корышта... Кузэ илшаш?

«Шонэнак ом шу--мо ийалан сарым штат? Ньэмыч дэнэ кум ий рожгышт ок ситэ, адак ваш-ваш шкэ калыкым пытарат? Ала могай Тэникинжэ, Толчакшэ лэктын улыт. Уш вэл укэ. Г-м, ўрат... Кў ийа тидэ сарым шонэн луктын?

Васлий кугызан тыгэ шонэн шогылтмыж годым урэмьштэ: «авырза! кучыза! вор, вор!» шоктыш. Изиш лийат ала кў изи йўкан йэн каза гай магыраш тўнгалэ. Васлий кугыза шогажым кодэн, урэмьш куржо. Тайлан Вылыш капка ончылно йўк-йўаным колын калык погынаш тўнгалэ. Вылыш шкэжэ 11-12 ийаш изи йочам пылыш гыч кучэн пэшак туманла. «А - а, тый изиньэк тыгэ шолышташ тунэмат?»

— Мо лийын? Мом тугэ?—йодыт калык гыч.

— Можым ода уж мо, ужат уржам шолыштын. Иктаж кумло кырэмга лийэш дыр - манэшат, Вылыш шола кидшэ дэнэ мыландыштэ кийшэ торык мэшакаым ончыкта.

— Погынышо калыкат лўшкаш тўнгалэ. «Тыгэ сай огыл, осал пашалан тунэмэш. Изиш пўтыралаш кўлэш» маныт.

Пашажэ тыгэ лийың: Выльпын авунышто ала кунар мѣшак шытѣн шындымэ уржа мѣшак улмаш. Күтызѣ рвѣзѣ—тулык Мичу изи торык мѣшак дѣнэ мийѣнат сада уржам иктаж пѣл пут нар опѣн луктын. Авуң лѣваш гыч йышт-луктын каймыжым Выльпын ужынат, покѣтѣн куржын. Тѣр вѣрыште гын, кучѣ-нат ок кѣрт улмаш дыр. Лачак Мичу пѣчѣ гочын вончышыжла тувыр урвал-тыж дѣн пѣчѣ шошарѣш пижын кѣржалтынат, Выльпын йамдѣ пижшѣтым мийѣн гучѣн.

— Куштырак, уржа мѣшакшѣ дѣн чѣт лүшышаш—манѣш чѣркѣ орол Сидыр.—Тыгайлаң ушым пурташ күлѣш. Тѣнѣйсѣ ийыштѣ чүдѣ,* киндым тыгѣ нумалыктыман огыл».

Изи Мичу нымом шташ ърын, вожылың, лүдын чытырѣн шога, шорташ ойлаш толаша, тѣча. «Мый вѣт изишак вѣлѣ... вѣс кана товѣт огым», манѣш.

— Молаң йѣн уржам шолыштат? Молаң тыгай осал пашалан тунѣмат?
— Мый вѣт... Изишак вѣлѣ налыым...—тулык рвѣзѣ шортмо кокла гыч ойлаш тѣча.

— Изиш лүдыкташ күлѣш, лүдыктыдѣ ок лий—маныт калык гыч.

— Тѣвѣ тудлаң—маның уржам торык мѣшак дѣн Сидыр шола. Выльпын вѣлѣн шичшѣ Мичум совѣн колта.

— Чотшак ида кырѣ. Изи вѣт. Лүдыктыза да йѣра,—манѣш ты мартѣн шып ончѣн шогышо Васлий кугыза.

Калыкыштѣ йужыжо чарат, йужыжо „сайрак“ почкалтышаш маныт. Сидыр дѣнэ Выльпын сайынак сопкалѣш тўнгалыч.

Тидѣ годым ала кучѣк кѣнѣта Орай Пѣтыр куржын толѣт, калыкым лондѣн пурѣн Мичушым пыдалаш тўнгалѣ. Тума кугун тарваныш.

— Изи тулык йѣчѣм пуштнѣда мо? манѣш Пѣтыр—„пычыриѣ уржалан да вѣрчын“.

— А тый мо пѣш кугу улат? Ворым пыдалнѣт мо? Тый шкѣ вор улат дыр? Каргымѣ комуниѣст...—Выльпын Пѣтырлан лижѣ.

— Тѣ торык мѣшак уржаландѣ вѣрчын изи йѣчѣм пуштнѣда мо?! Сут буржуй тўшка! Кызыт тѣндѣн влас огыл?

— А—а—а, кызыт тѣндѣн влас, вор влас... Шагал мѣмнам йѣжѣн улыда... Кызыт ворым пыдалат? Пошкудо-шамыч, мом ончѣн шогѣда? кычкырал колтыш пояң Выльпын.

— Тѣ шкѣ вор улыда. Совѣт влаѣсть дѣч киндыдам тойѣда.

Калык шошым вўдла лўшкаш тўнгалѣ. Йужыжо Выльпынлан полшат, йужыжо чараш толашат. Мичу тидѣ кокла гыч мурчышталтѣ да, мѣрангѣ гай шикшалтѣ.

— Чарныза, чарныза, ида шурго—маныт Васлий кугызашт да мода.

— Мо ида шургыжо. Ворым мом чаманаш, чѣт кыраш күлѣш.

Тыгѣ манмѣ почѣш Выльпын Орай Пѣтырым пылыш тўн гыч рашкалѣтѣн колтыш. Пѣтырат ваштарѣш пижаш тўнгалѣ. Кырѣдылмаш чѣт тарваныш. Калыкат корак тўшка гай чогаѣш тўнгалѣ. Чараш шонышат шагал. Ондакшым пояң тўшка: «тѣат ворым пыдалнѣда мо?» шўрдѣн колтыштат, кызыт пыдалаш аптыранѣн шогат. Выльпын, Сидыр, мола пояң-шамычат курныж тўшкѣла Пѣтырлан пижыч.

— Шѣлза, чѣт шѣлза... ворым чаманѣда мо? Вуйжо воктѣн, вуйжо воктѣн—кычкыркала Выльпын.

— Буржуй тўшка... тѣ мыйым пуштнѣда мо?! Ой - ой... утарѣза...—пѣлѣшташ тѣча Пѣтыр.

Ты годым пакча анык гыч Сѣмон Оксѣ, вўд мучыла дѣн лѣктѣшат, иѣ жап ончѣн шога... Мо лиймым пѣлѣн налѣшат, вўдан вѣдрам шындѣн калык коклашкѣ куржѣш.

— Ачый, кугызаы, мом тѣчѣда? Орѣн улыда мо?—манѣшат, ўдрамаш вийжѣ дѣнэ рожгѣн калык коклашкѣ шѣнчын пурѣн, чараш тўнгалѣш: «Чарныза, пуштнѣда мо? Молаң тыгѣ йыңым чѣт кырѣда?»

* Чүдѣ—шагал кодино.

— А—а, тиде йажарлан мо күлөш?—манэш оршо түсан Выхып. Мом үдүр вуйжо дэнэ тыгай тумаш пура? Уна, кужу үдшо гыч руалтыза.

— Эй, йажар үдрамаш, ужат комунис танжым утарэн палнэжэ—манэшат Оксин ачажэ, Кугу Сэмон, удыржым үпынь поч гыч руалтэн мыландыш лупшалэшат, кок-кум кана чумал пуа.

... Пойан - шамыч Пэтырым урэм покшөк налын кудалтэн паш чумат, тошкат ... шүргыжө вүр вузык лийын пытэн. Тиде кокла гыч Выхып ород Сидырлан йыштак шинчам кумалта. Сидыр умылэн пэчэ чаракым шуншын-луктэшат, Орай Пэтыр вуй лэп гыч шолэн колта...

Осал паша лийшашым шижын калык кокла гыч йүжышт брдышкө лийт. «Эй, азац, мо лий ындэ?»—манэшат, Васлий кугыза үнгыргышө Оксим мөнгыжө вүдэн кайа.

— Чу, чуза!—маныт калыкыштэ;—ончыза, йал мучаштэ лудо мыжэран йэн ошкыл толэш. Салтак ала мо? Ала милитси гын? Кайза, шаланыза! Шукэртэ огыл пожарыш погынышэ гай йүк-йүан шогышо калык ты манмэш «выж-вуж» шаланэн пыта. Тыгэ кэнэж шокшо кэчын кэнэта тарванышэ пөртшө мардэж кукшу пуракым, шанчашым, олым орам, түрлө уам тарвата; оралтэ үмбал шүкшү тырэнчам сүмыра, илэ пушэнгым вожгэ пүтырал пышта... вара эркын-эркын тыпланэн чылт чарна. Рожгэн кодымо уажэ, пушэнгыжэ гына шуко мартэн кэнэж тўнхам ойгатэн кийат...

Урэм пуштамын. Лэкташ төчышө ужар шар шудо үмбалнэ туржын кодымо мушкыш шовыч гай Пэтырын капшэ вүр вузык кийа... Лудо мыжэран йэн койын лишэмэш. Вуйштыжо йошкар шүдыран чурката вуйан уншо, туныштыжо изирак котомка кэча. Чурий-пылыш рвзэ—22 - 23 ийашлык, күшүл түрвэшыжэ кайык пун гай изи ош брш лэкташ төча, кандалтэ изирак шинчажэ шошым кава гай йандар; шинча луклаштэ, сангаштэ палэмаш тўналшэ куптыргыш гына шуко йүштө - шокшо ужым палыктара. Түсыжө изиш ноймо гай койш: мүндүр корным толэш дыр? Пэтырын капшым ужын, брын шогаль. Лишкырак мийыш... лап лийын онча... Ала көм палнэжэ... Пала. «Пэтыр, Пэтыр вэт? Эй, ийа мом штэн улыт? Кө тыгэ?»—манэшат ноймыжым мондэн содор куржын Васлий кугызан капкашкыжэ мийэн пура.

... Тиде Йыван—Васлий кугызан изирак эргыжэ. Салтак гыч, сар гыч сусыргэн лэкмэ дэнэ толын шуын. Пөртгыш пурэн шогалэш, ачажэ, аважэ «чурак» лийт... эргыштым палат, йбвыртэн колтат. Шочмо-кушмо мөнгыжө толын гынат, ачажлан-аважлан ласкажэ укэ: содор урэмыштэ лийшэ шуко пашам умылнэжэ.

— Ачий мо тугай лийын? Молан йэнгым пуштын улыт?

— Тый ындэ ман, кызыт шкат шонэн брам. Арамак тажа йэнгым кырен пуштыч ала мо?.. Васлий кугыза, «чык-чок» ойлэн, кузэ паша лиймым эргыжлан умылтараш төча.

— Эй, ийа түшка. Мый сарыштэ вэлэ шонышым, тыштат пойан-шамычак рожгат... Мий, ачий, содор имным кычкэн сэлашкэ милитси дэнэ токтыр дөк кудал. Нуным тачак чылаштымат кучэн колташ күлөш. Йыван тыгэ манэшат содор лудо мыжэжым, салтак котомгажым кудалтэн, урэмшч куржэш... Пэтырын капшэ туалак кийа. Воктэнжэ гына шүкшү аважэ изи аза гай мўгырэн пөрдалэш.

Тиде годымак кызыт гына сэла гыч толын шушо Кузман Йыван, осал паша лиймым колын, содор куржын толэш. Коктын Пэтырын капшым ончат. Кидшым тарватат—кид шөр ок тарванэ, мोगыжым нийалтат—йүкшэнат шуын... Сидыр нэлэ пэчэ чарак дэнэ кыньэлдымашывак пэрэн шуэн. «Эй, азац, йбрышынак эртэн вэт», манытат Пэтырын колшо капшым мөнгыжө нумал кайат...

Күшүчын, ойар кава гыч кас вэлыш тайнаш тўналшэ шошым кэча онча. Умыр мардэж «выж—ж—ж» пуалын пушэнтэ вуйым тарвата; лэкташ тўналшэ кишан лышташ пушым, илэ мыландэ нушым йыр-ваш шалата. Оралтэ үмбалнэ варсэнгэ-шамыч чонэштылыт, вычмалтат, пакча куэ вуйышто омартажэ воктэн шырчык шулдыржым лупшэн-лупшэн пэш мура. Тўнхаштэ нымат вашталтын огыл, чыла тошто гайак.—Ик Орай Пэтыр гына укэ лийын.

VI. Мучаш

Кумушашыжым кугарња кэчын Орай Пэтрым тойышт. Ийгэчэ пэш чэ-вэр, ойар лийын. «Сай йэнак улмаш, мландыш вочмо кэчыжэ могай чэвэр» — манын йалыштэ йэн шамыч ойлэн улыт. Аважэ пэшак чэркыш пуртыктэн, поп дэнэ тойынэжэ улмаш гынат, Йыван чэркыш пуртыдэ тойаш штэн.

Тыгэ тойэн улыт гынат, йара кэчылан лийын ала мо, колышым ужаташ калык шуко погынэн. Шүгарлаш шумэш колоткам калык нумал кайэн. Йыван пошкудо йал гыч школ гыч тунэмшэ йоча шамычым үжыктэн, нуно «тоймо мурым» мурэн шүгарлаш шумэш ужатэн улыт.

Шүгар вынэмыш колоткам волтышаш годым, Йыван ужатымэ мутым ойлэн, шуко йэнгын шинча вүдшым йоктарэн: «Родо шамыч! Көм мэ тачэ тойэна? Молан вэрчын илаш гына тўналшэ рвзээ йэнгын илышыжэ тыгэ лугыч лий? Көн вэрчын тудын шүкшү аважэ дэн изи шольыжо ўмырышт мучко орланэн илаш тўгалыт?

«Родо шамыч! Шижда, укэ кө кэртин? Тидэ пойан шамычын пашашт. Нуно таза рвзээ марийым пийла кырэн пуштыч... Тидым чыташ лийэш, укэ?..

«Көн вэрчын мэ, төмдам эргыда шамыч кум ий годсэк сарышцэ орланэн коштна? Шукыжо сусыргэн толын улыт, шукушт ўрдыж мландэш рвзээ вуйыштым йомдарэн улыт, ачашт-авашт, ватышт, сочышышт тулыккеш кодын улыт. Молап вэрчын тэат, родо шамыч, шукыжо начар илэда, сусыр улыда?.. Чылажат тидэ илыш төрсыр вэрчын, кугыжа, пойан, төра вэрчын. Нунак огыт тэм, нунылан сар күлэш. Пашазылан, шэмэр калыклан нигунамат сар ок күл, нунылан паша шташ гына тыныс лийжэ, эрык лийжэ. Пойан төра тўшка тошто гайак мэмнам күрын илынэшт—садлан сар дэнэ совет ваштарэш кыньэлын улыт..

Йыван шуко колдымо мутым, ты мартэн шинчыдымэ ойым ойлыш. Ойлымыж сэмын пып колышт шогышо калык кожганаш тўгалыэ. «Тыгак, чынжымак оила. Молан мланна сар» — калык гыч йүк шоктыш. Шинча вүд кокла гыч калыкын шыдыжэ пэнтгыжалт лэкташ тўгалыэ.

Васлий кугузат шүгар пэчэ воктэн эргыжын мутым колышт шогышыжла вуй йыржэ шуко шоныш. Ты мартэн ош тўныаштэ 56 ий илымыжэ мучко омым ужмо гай чучо... Тачэ ижэ Орай Пэтрын шүгар ўмбалажэ шинчажым почо: рэволўтсий толмым, илыш чыным умылыш. Комунистым, советым вурсат ыльэ. Акыр саманжэ толаш толын да мланна йорлылан огыл, пойан төра дэнэ поп шамычлан. Мучашыштым шижын, тыгэ ажгынышэ гай толашат улмаш —шона Васлий кугыза. Шүргыж мучко йогэн волэн, Пэтрын шүгар рок ўмбажыжэ кок-кум тўчалдыш шинча вүдшө тўчалтэ... Молан Васлий кугызан шинча вүдшө йога, молан йэнг изи рвзээ гай шортэш? Кө шинча... Ала Орай Пэтрын тыгэ рвзыннэк шэм мландэ помыш вочмыжлан, ала илыш пуламам, илыш чыным умылмыжлан. Тыгай илалшэ, йўштө-шокшым шуко ужшо йэнг пэш кугу ойго годым, йа пэш чот чон куанымэ годым вэлэ шортэш...

* * *

Калык шүгарла ўмбац шаланэн пытыш. Васлий кугузат Пэтрын шүкшү аважэ дэнэ изи шольыжым вийэшак оравашкэ пыштэн, мөнгө нангайэн.

Шүгарлаштэ пып... Ик пушэнтэ укшат ок тарванэ. Лачак сат лонгыштэ ала могай кайык муралта.

Пэтрын у шүгар дэжэ, тошто памытнык кү ўмбалнэ ош вургэман ўдыр вуйым кумык сакэн шинча. Тидэ — Окси. Ончыл шовыч дэн шүргыжым авырэн, шортэш.

Йыванат мөнгыжө кайэн огыл улмаш. Сат кокла гыч вачэ вакэ күртнбө кольмым пыштэн, изи пистым рокгэ кукулэн нумал толэш. Пэтрын шүгар ўмбажыжэ тудо пистым кондэн шында.

«Чэвэрын, Пэтыр тан! Шонэн илашна тидэ пистэ шүгар ўмбалнэт иланэн кушшо» — манэшат Йыванын кумылжо тодылалтэш, шинчажэ «йыл-йыл» койэш...

Вара Оксий дэжэ мийэн кидшым гуча.

— «Окси шўжар, айда мбнгө кайэна. Шортын-ойгырэн садак кылышым от ылыштэ вэт?»

Оксиат ик муг пэлэштэдэ шинчажым ончыл шовыч дэнэ ўштылэш да, кугун шўлалтэн Иыванын кидшым кучэн вэржэ гыч тарвана. Шўгарла кап-ка гыч лэктын, тугак кидым кучэн корно дэнэ йал вэлыш ошкылыт..

Кўшычын шовшым кэчэ илэ мландым чот ырыкта. Чэвэр пэлэдышым, сай саскам вуча... Ужаргаш тўнгалшэ озым пасушто, Йыван дэнэ Оксинь вуйышт ўмбалнэ изи тури шкэ сылнэ мурыжым мура...

У Й А Л

Йал уэмэ. Топшто жап
Мондалт кодо шэнтэлан.
Ожсо сэмьн косор влак
Ындэ укэ шэм лупшан.
Сынжэ вэсэ нур-пасун,
Мландат сыным вэсым мун.
Кэчат ындэ куанал
Онча кўшыч шыр ыштал.
Имнэ, ушкал, моло вольык
Йавык огыт ул ожсо гай.
Пэлэдышан ужар олык
Ашна нуным пайар гай.
Шурнат чаплэ — воштыр гайэ,
Пырчат туто — полдыш гайэ.
Тыгат айдэм йывырта,
Тугат ласкан шўлалта.
Йыр-ваш ындэ онча ўмбалнэ
Шэргыталэш муро йўк,
Ожнысо гай ойган огыл —
Куандаршэ муро йўк.
Ласкан шўла айдэмэ
Илыш уэм кайышат,
Кап-кылжэ куштылэмэ
Ушнэн илаш тўнчалат.
Пасу йыда копнала
Койылдалыт отыла.
Пашам шта машина:
Шийэш, почка, пуалта.
Кочо вўдын там могай
Пала лачак чал кочай.

Сай шўлалдышт ватэ влак:
Марий айык, пэш кожмак.
Икшывыжын кап таза,
Сын-кун мотор, сай, лэза,—
Модын-воштыл тунэмэш,
Ушым-ынгым погалэш.
Ўдыр йынжым маньыч гын,
Кушкыт чэвэр саска гай,
Чийэм нунын у сэмьн,
Шийат укэ ожсо гай.
Чылий тулан шыкшан лампым
Огэш чўктө ик пёртат:
Электрвий дэн пёрт, урэмьм
Кэчывалла волгэмтат.
Шонтэм шушо ош пондаш
Орын вуйжым рўзалта,
... Ну, азап!.. Ужшаш улмаш!..
Рвэзэ лийа-ат!» маньыда.
Рвэзэ калык кас йыда
Лудмо пёртыш чумырга,
Газет, журнал, сай кнагам
Лудаш тыршат кэч кунам.
Поп ўпш укэ шукэртсэак:
У йэнг умла поп шойам,
Мо кўлэшым шкэ вийланжак
Чот ўшанэн шта пашам...
Шанчэ, шанчэ, вийэт куго!
Шулдырэт дэн мариймат
Лупшал колдо, йомжо ойго,—
Вара тыйым раш палат!..

М. М. Иванов.

КОМСОМОЛ КУГЭЧЭ

Рвээ калык,
Шонгыжат
Писын
Клубыш кайалза!
Кувавай дэн
Кочайжат
Пэнгүдэмын тошкалза!
Эрык, сылнэ сай мутэтым
Тэжэ тушто
Колыда,
Поп—шойачын,
«Чын» йумэтын
Мускараштым палэда.
Шуко коштыч
Шэм түшка,
Йорло йэнгым
Аныртэн,
Кажнэ кэчын
Кок чишкам
Мэмналанжэ
Ончытэн.
Пөрт гыч пөртыш,
Сурт гыч суртыш
Түрлө чэрым
Шаркалэн
Йатыр коштыч,
Той рэс дэн
Лука гыч лубыш
Солкалэн.
Укэ погым,
Чүдө киндым
Шуко кочкыч
Ондалэн...
А пашачэ
Кэчым, йүдым
Кийэн огыл,
Толашэн.
Тошкэмлаштэ,
Пасуштат
Пүж-вүднажэ
Чот йогэн.
Мөнгө толын
Адакат
Канаш ок лий
Кийалтэн.

Тэвэ шүкшү
Йындалэт,
Тэвыс күрлын
Сүскылэт...
Тэвэ тидым төрлалат,
Тэвыс тудым вашталат!
Кугу мүйшкыр—
Шэм үпэт
Тидым йалтак шинчыдэ
Ватыж дэнэ кэчэ гут
Пормо сэмын модылдэн.
Нинэ опкын тушманэт,
Йумын тарзэ коштанэт
Адак угыч шүй үмбака,
Шычнэшт пэшак кангамбака.
Тамык дэнэ
Лүдыктэн
Нуно
Йорлым пизырнэшт,
Йумышт дэнэ
Чактарэн
Илыш корным
Пэтырнэшт.
Комсомолым
Вурсэдэн,
Рвээ-влакым
Мыскылнэшт,
Родо шотым
Кучэдэн
Кулак вэка
Савырнэшт.
Эй, родэм,
Пошкүдэм!
Вуйым ит пу
Шэм үплан;
Патыр кугу
Мушкындэт
Ончыкталан
Тушманлан.
Совэт илыш—
Ош кэчэт
Тунам ижэ
Сайэмэш,
Эрык, поро
Ийгэчэт

Тунам ижэ
 Лишэмэш.
 Садлан вэрчын,—
 Вуйгэнат
 Айста, клубыш
 Кайэна!
 Иктэ сэмын,—
 Чыланат
 Эрык йужыш
 Лэктына!
 Намыс койыш
 Кугэчэт
 Сип пургыжыш

Шүкална.
 Рвэээ калык—
 Чигачэт
 Йэратэнак
 Моктална.
 Рвэээ калык,
 Шоятгыжат
 Писын клубыш
 Кайалза!
 Кувавайжэ,
 Кочайжат
 Пэнгыдэмын
 Ташкалза!

Койа чыгылтэш

Пойан йэгын мо паша?
 Орат вэлэ—томаша!
 Кочкыш чаплэ, чийэм сай,
 Паша укэ нимогай
 (Пашам шта тарзэ—кул).
 Каплан ок чүч шонгыла,
 Кьоргыштыжат уло тул,
 Вэс чэвэрым йьрата,
 Малэн ок кэрт «йүд йыда»,
 Осал паша лийылдэн.
 Тышкэ вара кь шуктэн?
 Намыс укэ, кь пойан.
 Йэнг дэч изиш вожылман.

Кузэ ындэ пойанна
 Илаш ончыкшо шона?
 Ончэт: койэш ойганла,
 „Вэсым муам, муам-ла“
 Шкэ шотшо дэн йүккланэн
 Ошкылалэш урэм дэн.
 Кузэ ала,
 Шайтан пала,
 Вэсым муэш пойан йэн?
 «Эй-эй, ангыра альэ лыг!»
 Шоналэш дыр кызытат
 Кок ватыгэ укэштат....

Морки.

Шкулев (руш поэт)

АПШАТ-ВЛАК

Мэ, апшат влак—ырвэээ калык—
 Пийал сыравочым таптэна.
 Ньлдалт тый күшкь, кугу чьгыт,
 Урс-чьн онэш вийан логал:
 Чыг-чын-чын-чыг!..
 У илышым мэ пийаланым,
 Ласка пашам мэ таптэна.
 Мэмнан вийна йара ок пытэ,
 Йара шондал огэш кыралт:
 Чыг-чын-чын-чыг!
 Пэрмына йыда шэм пычкэмыш
 Шула-пыта, у вий шочэш,
 Сандалык мучко йорло калык
 Ик гай кынэлыт тарванэн:
 Лыг-лын-лын-лын!..
 Мэ, апшат-влак—ырвэээ калык—
 Пийал сыравочым таптэна;
 Ньлдалт тый күшкь, кугу чьгыт,
 Урс-чьн онэш вийан логал:
 Чыг-чын-чын-чыг!..

Кусарэн Чазайн.

У В И Й

Күртньь патыр машина
 Пасч мучко мўгыра:
 Тошто рокым,
 Тошто комым
 Мамык рокыш савура.
 Күртньь патыр машина
 Туту пырчым ўдалэш,
 Эрык йужшо—
 Лэвэ йўржь
 Озымэтшыш шупшалэш.
 Тэнгыз вўдын онжо ганьэ,
 Пасу, тыйэ лўнгалтат!
 Йорло йэнгын,
 Кьргь чонжым
 Кўшкь-кўшкь ньлгалат!
 Күртньь патыр машина
 Толэш тышкэ тўрэдаш:
 У вийэдым—
 Сай шурнэдым
 Ик копнашкэ чумыраш!

Тишин.

Сэргэйэв Йакэ.

ОШО КИДЫШТЭ

О й л ы м а ш

(Тидэ ойлымаш конкурсыш колдымо)

Эр. Купто урэм шыпак. Пушэнтгэсэ лышташ-влак гына калык дэч ожно помыжалтын эр йуж дэнэ тарваналын кэчалыт. Мландэ ўмбалнысэ шаршудо ўмбалнэ, йўд вошт шичшэ лупс вўд, ўжара волгыдо дэн чинчэ сэмын йылгы-жалт шинча. Йўд вошт мурэн куршталшэ пулдырчат, кэчэ лэкпаш ончылан мурмыжым чарналын шыпак лий. Лачак олык покшэлнысэ вўд воктэн шочшо шарэнкэр коклаштэ шинчалан койдымо изи шўшпўк олык мучко шэргыларэн шкэ мурмыжым мура. Изинш жап эртымбнгў, кўшыл курык шэнкэчын салмаш пыштымэ йошкар ушкал ўй гай кэчэ шыранэн лэктэш.

Тачэ салтак-влак толшаш.

— Йал тич тэмыт дыр,—манын ик марий шкэ идым шэнгэл корэмыш-тыжэ нўрўшым кўнча.

Мый эрак мурда ончэн толшэмла тудо марийым ужын, лишкыракшэ мийаш тўнгалым. Тудат мыйым ужын кўртнўб кольмыжым шылташ толашы-мыла шэнгэкижэ кучэн шогальэ. Мыйат тудым палэн, тыгэ манын йодым:

— Мом штэт Йыван кугызай?

— Ой, Йакэ шольо, нўрўшым кўнчэм, шталэш,—тачэ мэмнан дэк ош салтак отрэд толэш. Кўн уто вургэм уло гын, чыла погэн кайат. Адак волькыкымат погат маныт, шайтан! Мыйат тидэ нўрўпэм шуктэмат, мо уто вургэмэм уло, чыла тышкэ кондэн оптэм,—маньат, адак тошито кўнчымыж сэмынак кўнчаш тўнгалы.

Чынак, идым шэнгэч кўзэнат ыжым шу, йалыштэ «шой-и-ик» да «шой-и-ик» шўшкымб йўк пылшэмлан пурыш.

Пакча капка «кочырок» шоктэн почылто. Пакча капка йўклан мыйынат шўмэм тарванымыла чўчў. «Тып-топ» шоктэн пакча капка гыч ача куржын лэктэ.

— Йакэ, айда вашкэ суран кэмым шылтэн толына,—манын мыйым кычкыралыэ. Мыйат «тык-мок» лийын ачам почэш куржым. Ача нимолан тўнымыж дэн кок мужыр суран кэмым идым корнысо ломбо укшэш сакалэн кодышат, шкэжэ адак мўнкышкў куржо. Мый нимолан тўнэн идым корныштак шогэн кодым. Мом шташ? ўрынам. Йалыштэ, «капыти-капыти-капыти» йара имнэ йол йўк шокта.

— Эк-ко-ко, мо лийам-лийам,—манын картузэм чотырак пызыралымат урэмышкэ ошкылым.

Урэмыштэ ончэт гын, шинчат шарла: шўдў чоло ош салтак-влак ылыч дыр. Чылаштын пычал, кэрдэ, тулэч молат.

Лапкарак капан опитсэр, йажгатарак пондашан, ончалашат шучкы-рак, мый дэкэм тольо, чурий ончымыла кок шинчажым пўртыктыл мыйым онча.

— Эй, парэнь!

— Скоткым покто,—мынын мылам пеләштышт. Мый тудыя мутшым умылшым гынат, «Я нэ знайым», манын савырнэн пәлкә кайшым.

Ала кудо жапыштә Купто йал марий-влак вашкә погынэнат шуыч. Уло салтак түшка гыч, ик опитсәр гына, вуй пудымо пормо гай, коштәш, мо-лышт тунарак чойа огыт ул.

— Эй, братцы! Пойдем обыскивать!—манын тудо кычкырал колтыш.

Тидә кычкыралмылан чыла йал марий-влак, салтак отряд—чылан кайаш тарванышт.

— С которого конца начнем?—манын вәс салтак йодо.

— Сюда!

Орол пөрт ончыло лу-лучко йән вәлә кодо.

— Тәний акыр саманак шуәш, шудә ок код,—манын Мосә кугыза пеләшталә.

— Кәчә йәда салтак; ошыжо, йошкаргыжә... Эрә мәннан гай йәнгым толаш толашат. Волькәтым казнаш налыт, шкә киндәтлан шкә оза от ул,—манын Микалай кугыза пәнйжалтын луйык-луйык шортын колтыш...

Кавырлан Йыван пондашыжым кок вәлыш нийәлтән кугу трупкажым пурльат, тыгә пеләштыш:

— Сай илышым ужмыда шуәш ыльә гын, пасушко тарташан шога огыда пурто ыльә. Тарташан шога тудо йумын пуйырмө мо? Тудо вәт ийә пуйырмө. Адак түрәдмә машиным налы-ы-ыт, ода шинчә мо—пойан улытыс! Мәннан ача-коча тыгай ийә модышым пасушко пуртән огыт ул, тугакат сай илән улыт. Тәвә ындә тидлан йумо кудалтыш.

Чылан ик жаллан чарнышт, нимомат огыт кутыро, лачак Йомка кугыза гына кәчә шокшылан комдык возын мұшкыржым удырән кийә. Умбалнә ала мо кычкыралмә йүк шоктыш.

Йомка мұшкыр удырән кийшыжла «тыгә вәлышкә ончалза» манын пеләштыш.

Чынак, каласымә вәлыштыжә брмаш сүрәт. Ик марийлан кок салтак кәржалтын. Марийым шомпыл дәнә кырән волтат.

— Ай-а-а-й!—манын марий шортәш.

— Тидә Микалә кугызам кондатис, ужыда могай йбсландарат, кайза, тыгайым мыланна ончән шинчаш онгай мо,—манын Мосә кугыза вәржә гыч тарванышат, орол пөрт шәнтәк ошкыльо.

Түшкаштә кугурак каймөнгө, изиракшә иктат ышт код.

Чыланат мөнгәкән мөнкышт кайән пытышт.

Орол пөрт ончыч йән-влак кайән пытымөнгө урәм шыпак лий.

Лачак Микалә кугызын коклан-коклан йбсләнән кычкырал колтымжо гына шокта.

Изиш жап лиймөнгө Микалә кугызам, Микалыш Вильпын кў амбырышкыжә кондән пәтырыштат сыравоч дәнә түкылән шындышт.

Микалә кугыза пий урмыжмыла кў амбарыштә шортын колта.

Урәм. Пөрт воктәнә олимпалыштә Микалә кугызам пәтырышә салта-влак шкә сәмынышт кутыралын, тамакам шупшын шинчат.

Моло вәрә шыпак.

— Ф-ф-фу, очень жарко,—манын ик салтакшә пөрт ұмылышкө кумык чумалтән возо.

Кұшыл мучаштә «шыр-р-р-р» шүшкымө йүк шоктыш.

— Это что такое? Идем скорее!—Канаш вочшо салтак төрштән киньәл. Коктынат тыш-туш ончалычат, құшыл вәлыш содор ошкылыыч.

* * *

Кәчывал йатырак әртән.

Шагат жап гыч лашкан кува-влакат лашка шолташ пасу гыч толәт түңалыт дыр? Кәчат кәчывал шокшыж гайак ок когартә, идым шәнгәл корә ыштә ший ова гай вүд кас вәл кәчә вәштарәш йылгыж йога.

Кәчывалым кычкырышә жаба-влакат лым лийын, йожга шудо лонгашт пуснән улыт. Вүд корәм вәс могырышто, курыквалнә кәчә йәда тул воктә шогышо ашпатын гына шкә изи кудо көргыштыжә чогыт йүкшө шокта. Ада

йужгунамжэ ўлы олык вэл вўд покшэлнэ, кужу шўйан ош йўксб-влакын йўштылаш волшо ашнымэ комбо-влакым «кыб-коб, кыб-коб» кырымэ йўкышт шокта.

Эрдэнак толшо ош салтак отрэдат шкэ шонэн толмо пашаштым пытарышт. Шўдб кумло суртан йалыштэ шуко ший-вундо погым погышт.

Орол пўрт ончылно ошо шогалдымэ старыстэ погымэ ший-вунтым оптэн нанкайаш улам йамдыла.

— Тый, Васлий, имньэтым кычкэ. Отрэдым тачэ Пилышкэ намийэн кодаш кўлэш.

— Мый имньэмым кычкаш мыскыл улам мо?—Мэмнан дэчак тўрлыжым погат да, мэак шкэ погынам намийэн кодо; тыгэжэ тўншаштыжат илаш брат,—манын Васлий шкэнжым утарыш.

Вуйлатышэ иктым, вэсым йатыр улалан койаш кычкырэн шогыш. Шўдб кумло суртан йалыштэ, пыкшэ выл-вич улам му.

— Подводы готовы!—манын старыстэ салтак тўшка вэлыш лийын пэлэштыш.

— Хорошо. Эй, Кошкин! Приведи того бородатого, которого заперли в кладовую,—отрэд тўшкам вуйлатышэ опитсэр кычкыральэ.

Микалэ кугызам кэчывал дэч ожно кондэн пэтыршэ салтак-влакак Микалыш Вилышын кў амбар вэлышкэ опкылыч.

Пэл шагат гыч ший-вундо нанкайашаш улазэ-влак орол пўрт ончыко толын шуыч.

Нуно имньыштым ик вэлышкэ савырэн шогалтышт. Орол амбар гыч погэн чумырмо погым оравашкышт опташ тўнгалыч.

— Вон мужика ведут,—ман гыч йўк шоктыш.

Канэн кийшэ салтак-влак «ха-ха-ха, ха-ха-ха»—элнэн кайэн Микалэ кугызам воштылыт.

— Со всеми так разделаемся, кто только вздумает неподчиняться нам,—опитсэр маньэ. Микалэ Кугыза орол пўрт ончылно моло йэн-влак дэн тангаш-тармаштэ моткоч ыжал койын шога.

Ўштыжб, мэл-волдышыжо кўрышталт пытэн, шўргб-сагкаж гыч шуко вўр йогэн, шўргыштыжат кўжгўнак малшэ вўржб кошкэн пижын.

Нигэн дэнат ок пэлэштэ, шыпак шога. Изи, кугу йал марий-влак Микалэ кугызан шинчашкыжэ кэрылтын ончэн шинчат.

— Можно ехать,—манын опитсэр кычкыральэ.

Чыла салтак тўшка вэрышт гыч тарванэн кыньэл шогалыч.

Ший-вундо нангайшэ улазэ-влакат тарванэн ўлыч вэлышкэ ошкэдаш тўнгалыч, улазэ-влак почэш чыла салтак тўшка вўд авур шурчымыла орол пўрт дэч ойырлышт.

Урэм мучко кугу сўан гай тўрлын, сблбн лэктын кайышт. Лачак ик йара имньэшкэ салтак, корэмыш имньэ йўкташ волэн улмаш да, кашак дэч ойырлэн кодын—шэнкэчышт кудальэ.

Урэм тушман дэч ойырлыш.

Орол пўрт воктэн йал марий тўшка пўрт кайык сэмын эркин-эркин чогийаш тўнгалыч.

Микалэ кугызан амбарыштэ молан кийэн лэкмыжым пэш палынэшт. Микалэ кугыза орол пўрт ончыл омбалнэ тамакам шупшын шинча. Тудын йыр изижэ, кугужо, шонгыжо, рвэзыжэ пылшыштым шогалтэн колыштыт. Микалэ кугыза кузэ салтак-влак кыраш тўнгалмыштым, пэш кумылсырын каласылэш.

— Кугызай! вара молан тыйым кыраш тўнгалыч?—манын Стапан Сэргэ йодо.

— Мыйэ кўвар йумаг кок мэшак ложашым шылтэнам ыльэ, тидэ кэрэмэт тўшка тудым кычал муыч. Мыйын кочкашэмат тудак вэлэ ыльэ манаш лийэш.

Шонэн ончызайан! Кунам ындэ пытаргыш шулдышым тушманлан пуэн колтымэм шуэш. Мыйынат тидлан пэшак шыдэм лэктэ да, ложаш кычал мушо салтакшым шўкал колдышым. Тидлан мыйым кашакын куржын мийэн погэ-нат налыч. «Айда» манын ик салтак кўртнб воштыржо дэн шўргэм гыч

чүчынат колтып. Мыйын шүргэм шэлын кайып, вүрэм кандыра гай йогап тўғальэ. Варажат пэш чот кырышт... Пытаргышлан Микалыш Вильпын ку амбарышкыжат кондэн пэтырышт. Мом штэт? Нил-вич шагат шинчэн лөктым. Шкэ киндэмлан вэт, шэрэмэ-э-эт!—манын мутшым пытарышат адак тамака шушпаш тўғальэ.

Калык Микалэ кугызан кутырэн пытармөнгыжө кугун шүлалдэн ваш-ваш ончалычат, чумыргэн шогалмаш гыч шаланэн, олымбакэ шинчыч.

Йатыр жап кутырэн шинчышт. Кэчэ савын нур кожла шэнтгэкэ волаш тўғальэ. Йужгынам изи кыньэ нур кумдык ош пыл, кас вэл кэчым пэтыралын эркин-эркын кэчым ончылтэн кэчэ шичмаш вэлышкэ кайа.

Урэм шыпак йара вургэмдымэ шондык гай шинча. Орол-пөрт воктэн олымбалнэ шинчышэ йын-влакынат кутыршашышт пытымыла шыпак шинчат. Йужо эр киньэлшыжэ гына ушпаштым «ха-а-хым»—омо шуэш манын ушпаштым пызыралытат мөнгышт ошкылыт.

Пүртүс шүлыш кэчывал дэн тағаштармаштэ йатыр вашталтын. Йал шэнкэлнэ, күс-ото умбачын кэчэ ваштарэш йылгыжшэ сорла гай, йандар кавам волгалтарэн тылызэ күза. Шүлыш лүп-лүп. Оралтэ воктэн шогышо ужар пушэнкэ влакат, шүлымө йүкышт шоктыдэгычэ луйык-луйык малат. Коклан гына кас вычырантэ, шулдыр йүкышым «быр-р-р» шоктыктэн адак оралтэ коклаш йомэш.

Моло вэрэ шып, шып. Тўнья мала.

Чавайн кусарымэ.

Комунист мур

Эрта орлык шэнтэк,
Огэш сэнгэ энгэк,
Ок чактарэ мэмнам йумо-пүршө...
Нигунам, нигунам,
Нигунам, нигунам
Комунист огэш лий йынғын кулжо!
Эрыкан нэмнан эл,
Тый тарванэ, кыньэл,
Шэмэр калык, чыла тўнья мучко.
Мый ышкэмын вүрэм
Эрык вэрч чылт пуэм,
Огэш сэнгэ мэмнам тушман-шучко.
Карап-шамыч тўшка
Агылчанын лўшка,
Мыланна шыдэшкэн йўла тулжо...
Нигунам, нигунам
Нигунам, нигунам
Комунист огэш лий йынғын кулжо...
Йошкар тукым вийан,
Эрык калык чапан,
Чылан толгыт коммун ту йўмакэ...
Капкаш шуын тушман!—

Коммунист пычалан,
Нигунам огэш чакнэ шэнтгакэ...
Тушман талэ, ит лүд!
Ынжэ лэк шинча вүд:
Огэш сэнгэ нэгэ эрык йўжым.
Нигунам, нигунам,
Нигунам, нигунам
Коммунист огэш лий йынғын кулжо!
Огэш ситэ салдак,
Ўдыр-ватэ тыгак,
Йоча-влак тушманлан ваш шогалыт;
Паша дэн орланэн,
Шүмышт көн шыдэшкэн,
Чот пычалым кыдэш кормышталыт...
Эрта орлык шэнтэк,
Огэш сэнгэ энгэк,
Ок чактарэ мэмнам йумо - пүршө...
Нигунам, нигунам,
Нигунам, нигунам
Коммунист огэш лий йынғын кулжо!

Князев (руш поэт).

ЧАПАЙЭВ

(Тўнгалтышыжым 2-со №-то ончо).

Ч а п а й э в.

та мийэн шуат гын, тудо савырнэнат ок шукто... Кок сагат гыч чылан лэкташ күлэш. Ўжара коймо дэч ончыч Порт - Артур*) дэнэ лийаш күлэш. Пычкэмыштэ, волгыдо дэч ончыч... Ынлышда?..

— Ынлышна. Пычкэмыштэ, пычкэмыштэ онгай...

— Тэмдан кыдыштыда приказ уло. Мый тушто чыла ончыктэнам: ку-жак шогалаш, кунам тарванаш... Адак иньанаш күлэш: чыла сай лийэш, маньын. От иньанэ гын, от сэнэ, итат кошт. Эн күлэшыжэ шэкланымаш: мэмнан наступайаш тўнгалмынам иктат, иктаг ыжнэ шиж. Шижыт гын, мэмнан паша йомэш. Корнэш казак, альэ киргиз, кэч крэсаньык, чыла иктэ, вэрэш-тэш гын кучаш, иктымат колташ огыл...

— Иктым кучымо, — ала кё маньэ.

— Уло гын, кучо, — маньэ Чапайэв. — Тый казак дэч йырым - ваш шэкланэ, шинчат, тудо могоай: үстэл йумачат тудо лэктын шогалэш... Тудо тыштэ шкэ дэнжэ, чыла корэмлам, чыла корнылам тудо пала. Тидым мондыман огыл. Адак тый казак дэнэ ўнгыртатэн ит шого. Ўнгыртатэн шогэт гын, тудо тыйын шбнэтым вашкэ шупшын луктэш.

Колўчов дэнэ Чапайэв Казак Таловкышко мийэн шумышт годым кас лийэш. Таловкыжо изи йал. Улыжат йўлэн. Кумыл пёрт гына кодын. Чапайэв дэнэ Колўчов ик пёртышкё пурат. Тушто тичак салтак: йужыжо шинчат, йужыжо кийат, малат.

Пёртыштё пычкэмыш. Ала кушто пыштэ сортам муын, чўктат. Ўстэл йыр шыгырнэн шинчат. Ўстэмбалам картым шарэн пыштат... Чапайэв эн покшэлнэ шынча: ик кыдыштыжэ чиркуль, вэс кыдыштыжэ крандаш. Вёдыр дэнэ Попов Чапайэв воктэн шинчат. Йыр - ваш полковой, батальонный, ротный командир влак, тыгылай красноармэйэс-влак шогат. Эрла наступайаш нэргэн кагашат. Кагашат манашыжат ок лий: Чапайэв гына ойла, молыжо колыштыт.

Шукак ок лий, Александров - Гайгыч Чапайэвын моло рвэзэ - влакшэ толын шуыт. Пёртыштё адакат шыгыррак лийэш.

Чапайэв туныкта:

— ...иканаштэ огыл гын, нымо шотат ок лий: иканаштэ күлэш. Көнэ-

*) Казак станитсэ (йал) лўм.

— Тыгак, — пычкэмыш гыч ала кён йүк шоктыш.

Паша нэргэн мутланымаш вачкэ пытыш. Пёчуй ала кужэч киндым, савырым муын толын, вудым шолаш пуртэн. Устэлым пёрт покшэке луктын чай йүаш тўналыт.

Чай йүмэке мураш тўналыт. Чапайэв мурым пэш йёрата. Иктаж 5-10 минут йара жап лийэш гын, шкэ йыржэ рвэзэ-влакшым погэн, муралтыдэ ок чытэ...

Мурэн, мутланэн пэл йүд маркэ шинчат. Вара, кё кужак шотым муын, вуйым тушкалтэн, малэн колтат...

Наступайаш тыгэ канашымэ: Соломихинск дэке волгыжмашэш мийэн шуаш. Кум мogyрым мийаш. Тыштэ, Таловкышто, шогышо полк покшэчын станицсышкэ наступайа, а вэс кок полкшо ёрдыж гыч авырэн налаш кайат...

...Имньэ ўмбақышт шинчын кайаш тарванышт...

Имньэ-влакым ёртнёрлэн, Таловко гыч Порт-Артурыш лэктын каймэ годым, алэ йёршэш пычкэмыш ыльэ... Мogyрым чытырыкта. Шукыжың омо пытэн огыл. Уэштыт. Стэпыштэ волгыжмо дэч ончычрае пэш йүштё: шинэль вошт, тувыр вошт вўрыж дэнак шура. Кайат шып. Иктат мутланышэ укэ. Порт-Артур дэке мийэн шуаш дэнэ пычкэмыш каваштэ шариньэл пудэшт-мэ волгалтэ, Чапайэв Вёдыр дэк савырыш:

— Тўналыч, — маньэ.

— Кэрнак, — маньэ Вёдыр. Адак шыпланышт. Шпор дэнэ имньыштым шураштышт, ончык писын кудалаш тўнальэвэ. Изиш лиймэке Порт-Артур дэке мийэн шуэвэ. Чапайэв имньэ ўмбачшэ волэн, кизьак дэнэ оптымэ савар ўмбак кўзэн шогальэ, шариньэль пудэштылмэ мogyрыш бинокль дэнэ ончаш тўнальэ. Рўмбык пытыш, волгыжо. Тыштэ иктаж минут вэлэ шогышт, имньэ ўмбақышт шинчын умбак кудал колтышт.

Ваштарэштышт крэсаньык орава дэнэ толэш. Ораваштыжэ ала мо, шўк-шў мыжэр дэнэ лэвэдмэ кийа.

— Йолташ, мом нынтайэт?

— Салтакым сисыртэн.

— Чот?

— Чот: вуйжым, йолжым...

— Пидмэ?

— Пидын улыт.

Сисыргышэ салтак йёсын кычыралэ, лэвэдыш йўмач вўраншэ, пўтыр-мё вуйжым лукто, шинчажым почын Вёдырым ончалэ. Шинчажэ тыгэ ойлы-мыла койо:

— Пэл сагат ончыч мыйат, тый гайэтак, таза улам ыльэ... Ындэ ончо— могай улам. Мый шкэ папам штэнам, ындэ чэрэт молылан...

Тыгай шонымаш Вёдырын вуйыштыжо писын эртэн кайыш. Чонжылан пэш йёсын, вэлын чучо. Тидэ пёрвёй, умбакыжэ адакат лийыт...

Вёдыр, имыжым пэрэн, Чапайэвым поктэн шуаш кудальэ. Поктэн ыш шу, Чапайэв ёрдышкыла, вэс корно дэнэ, кайэн улмаш. Нуно чэпэш гына ваш лийыт.

Ончылно, пронтышкат, позитсий гычат, воз-влак нушкыт: йужышт снарьад дэнэ патроным шупшыктат, а йужышт сисыргышэ салтакым...

— Мўндырнё улыт мэмнан-влак? — манын Вёдыр ик возчик дэн йодо.

— Мўндырнё огыл, тэвэ тушто, иктаж вич мэнтэ лийэш.

Узэн вўд вэс вэлнэ пурла могорыштэ киргиз аул койэш. Тыжэчын шукэртэ огыл казак-влакым поктэн лукмо. Вўд вэс могорышто кок красноармэйэте койэш... Корэмлашкэ ончат, кў ора шэнгалнэ кычалыт, тэрыс орамат коклаш огыт кодо: ала иктаж вэрэ сисыргышэ йолташ кийа, шонат.

Эрэ чакырак, чогырак батарэй (пушко-влак) мўгырат, чакырак волгыдырак снарьад нудэптылэш... Тэвэ умбалнырак (салтак киймэ) чэп шэмын койэш. Могай тушто вич мэнтэ, кокытат укэ. Тул йўмал корно крэсаньыкклан кужун чучын.

Вёдыр вэс чэп дэбэ мийэн шуэш, тушто Чапайэвым ужэш. Чапайэв дэнэ полковой командир толэш, нуно коктын ала мом ойлат.

— Колтэнам — ыш пёртыл, — манэш полкком.

— Адак колтыман, — руал ойла Чапайэв.

— Адакат колтышым, садэ иктак...

— Адак-адак колташ.

Командир шыпланыш. «Адак-адак колтымын» мучашыжат ок лий.

— Тужэчшэ уло? — шыдын йодо Чапайэв.

— Тужэчат укэ.

— Шукэртсэк?

— Сагат эртэн.

Чапайэв сангажым куптыртыш гынат, ик мутымат ыш пэлэштэ. Вёдыр ынглыш: ик полк дэнэ свэаз уло, а вэсыж дэч нимогай увэрат укэ. Варарак палэ лийын: полк молан вараш кодын. Красноармэйэте-влак шкэ командирьштлан, тошто опитсэрлан, ўшанэн огылэп, тудо нунын авырыкташ нынгайа шонэвэ. Кэнэта кайэн огылэп, шуко ик вэрыштэ шогэвэ, вара гына моло тўшка дэнэ ушнэвэ.

Ончыл чэп дэбэ шумэш пэл мэнтэ чоло лийэш. Тушко кайаш тарванымэ годым кэнэта талэ мардэж пуал колта, киса гай лум йогаш тўнгальэ, шинча почашат ок лий. Наступленьным чараш тўкныш. Пэл сагат гыч, лум чарнымэкэ, угыч тўнгалыт. Колўчов дэнэ Чапайэв, ончыл чэпыш лэқтын, плангэ воетэн кайат. Пурла вэлэ Овчинников кутор койаш тўнгальэ.

— Тушто казак-влак шинчат дыр, — манэ Чапайэв, вўд вэс могорышко пурла вэк ончыктыш. — Кутыр дэлан кучэдалаш тўкна.

Тидэ корнылан Чапайэв йонылыш лийэ. Кутыр дэран кучэдалмаш ыш лий. Казак-влак изиш, лўдыкташ гына, лўлдын тыжэчын шолэн колтэвэ.

Соломинск дэк чакланат. Тушко 1¹/₂ - 2 мэнтэ чоло вэлэ кодэш. Тыштэ йандар, локка тёр вэр. Станитсэ гыч тышкэ лўаш пэш онгай. Тугэ гынат, казак-влак огыт лў... Молан?.. Тыгэ шып шогымо лўлдмэ дэчат шуко шучко. Ала тушто иктаж амалым кычалыт, ала авыраш йбным штынэшт? Лачак Узэн вэс могорыштэ пижэдылмаш уло, тыштэ тымык...

Вёдыр имным кушкыжын чэп ончычын кайа, тамакам шупшэш, шкэмжын лўддымыжым ончыкта.

Тидэ йоча шот вэлэ. Тугэ гынат тудо вэрлаштэ тыгэ штымэ кўлын: тугэ комисарын авторитэтшым нёлтэн, салтак тўшкамат пэнтгыдэмдэн. Чэп ончылно имньэшкэ кайа гын, кэч могай салтакланат сайрак чучэш. Тидэ шот бой тўналмэшкэ гына йбра, тул почылтмэкэ, пэрэбэжкэ, тўнгальмэкэ имньэ ўмбалнэ пэшак койшь ланэн от кэрт.

Чапайёв тутуш ик вэр гыч вэс вэрыш кудалыштэш. Полкла коклаштэ свбазым ынэж йомдарэ; снарэд кондымым эскэра...

Вёдыр ик мучаш гыч вэс мучашкэ мийэн, пурла плангыш пёртыльб, имнэ ўмбагышэ вошыш, имныжым вўдэн, чэпыштэ кайа. Батарэй тулым талыштарыш. Станитсэ шып... Вёдыр тошто салтакла, лўддымыла койын ончыко кайа.

Мэнгэ чоло чак намиймэкэ, казак-влак орудий тулым почыч, йал ёрдыштё шогышо мардэж вакш ўмбагыш пульэмэт-влак таткыкташ тўнгальыч. Вёдыр аптранэн кайыш гынат, лўдмыжым тўжвак (луктын) ыш ончыкто. Вёдырын кёргыштыжё ала мо унчлывуйла пёрдын савырныш, вошыш, шўшты - ын чучо... Тудо изишак тошто сэмынжак кайыш, вара изишак ойрлыш, шэнталан кодо, имнэ воктэнжэ шойылталтын, шэнтачын онкылэш...

Чэп возэш, кынбэлэш, куржэш, адак возэш, лўмэш писын изи лакым кўнчэн, салтак-влак вуйыштым шылтат... Имнэ шэнтэлан шойылталтын, Вёдырат кок кана куржын-куржын чэп почэш ончыш. Вара имнэ ўмбак кўзэн шинчын, кудал колтыш... Кушко?.. Кушкыжым шкват ок шинчэ. Бой дэч ёрдышкё гына каймыжэ шуын огыл... Лачак тидэ вэр гычын гына кайшаш, вэс вэрышкэ: ала тушто тынарак пуля ок шўшкё, тынарак шучко огыл. Тудо чэп воктэн, ындыжэ ончыч огыл, шэнтачын кудалэш... эн тўр шола плангыш. Тугэ гынат, сын гычшэ ончэн, Вёдырым ик пырчат лўдшылан от шотло, ала кушко сомыл дэнэ кайшыла койэш. Покшэлан Поповым ваш лийэш. Тудыжо пурла могырыш кудалэш. Молан? Ала Вёдырлак, кё шинча?.. Ваш лийыч, шогальыч, вэсын-вэсын йодыштыт:

- Патрон уло мо?
- Снарэд сита мо?
- Кушто Чапайёв?
- Кузэ тудым муаш? Кушто?

Когыныштынат йодышмышт лўмын шонэн лукмо ала мо?

Нувын ик вэрыштэ толашэн шогымыштым станитсэ гыч ужэвэ, ынлэн нальэвэ: нинэ кок имнэшкэ-влак тыглай красноармэйэс ок улэп, «начальствэ» улыт дыр. Скорострэлкэ дэнэ снарэд почэш снарэдым чакрак да чакырак пышташ тўнгальэвэ...

Ик снарэдшэ 25 важыкэш возо, вэсыжэ 15-эш, кумышыжо адакат чакырак... От тарванэ гын, тыжак налын шуат. Снарэд-влак онтын возыт, онтыжо эрэ изэмэш...

- Тыжэч утлаш кўлэш, — манэ Попов.

Вёдыр нимомат ыш пэлэштэ, имэ ёрдыжышым шпор дэнэ шуралтэн, чэп дэч тупуй тўлышкё кудал колтыш... Попов тудын почэш... Изиш кудалмэкэ Попов кодо, пурла плангэ могырышко кайыш. Вёдыр ик чангата дэкэ кудал мийэн шуо. Чангата шэнтэланэ иктаж 10 возчик-влак кийат. Вёдыр, имныжым ик ораваш кылдэн, нуно дэнэ пырля пурэн возо, снарэд пудэштылым онча. Кийшыжла чонгэштышэ снарэд урмыжым колыштэш. Снарэд йук чакланымэ годым, Вёдыр чангата сэр воктэнэ лаш возэш, ик минут чоло шы - ыш кийа. [Вара эркин вуйжым нўдалэш, адак онча, ала иктаж снарэд ок тол мо?.. Шуко гын тудо тыштэ кийэн, кё шинча. Тыжакынак кола ыльэ дыр, — изиш варарак шальной снарэд возын, кум крэсаныйкым пуштын, — Вёдыр изиш ончычырак кынбэлын угыч ёртвёрыш кўзэн шинчэ. Куш ындэ кайаш?.. Шолагай плангэ гыч ик рвэзэ красноармэйэс кудал толын шуо, чын лийшэ гайэ йодыштэш:

- Кушто пульэмэт-влак? Кушто?
- Могай пульэмэт?
- Мыланна пульэмэт кўлэш — шолагай плангэ гыч казак вўд онгыла толыт.

«Тидат мый гайэмак сарзэ-аман», манын Вёдыр шоналта. Имнэшкэ ончыктымашкэ ончалэшат, лачак мўндўрнб шэм кашак талын толмым ужэш. Чонжылан «шуй!» чучэш.

— Чёчас обоз гыч колтэм, — манын Вёдыр кычыралэш, имныжым кырэн-кырэн обоз дэкэ кудалэш.

Обозышко кудал мийа, нымо каласашат шотым ок му. Обозысо - влак шорырак ончалыт, воштылалыт, могай шотым ынглен налын улыт... Ала Водырлан гына тугэ койын. Тыштэ сагатат пэлэ шогымыжо Водырлан эн йосын чучо, чэпэшак кодшаш улмаш, шона...

Орудий - влак мўгырат, йўжышто шўшка, пудэштылэш, мура... Орудий туллан ўшанэн салтак чэп - влак ончык кайат.

Йошкар тўран уш ушшалын, шулдырла койшо буркан Чапайэв ик вэр гыч вэс вэрыш шулдыранла коштэш. Тэвэ тыштэ, тэвэ тушто койэш, йомэш, адак угыч шуэш. Кудалшыжлак приказым пуа, кўлэшым каласа, йодшашым йодэш. Командир - влакшэ шкэ Чапайыштым сай шинчат, кўчўкын, писын кўлэш ойым каласат, ныгуштат ик чўчалдыш жапланат кучымаш укэ.

— Чыла пульэмэт - влак чили улыт? — кудалшыжла Чапайэв йодэш.

— Чыла...

— Мызар повоска снарядэн?

— Кудыт...

— Кушто командир?

— Шолагай плангыштэ.

Чапайэв шолагай плангыш кудал колтыш.

Сар талышна.

Ындэ чэп - влак тўр тошкалын огыт кай: тэвэ уло кэтмым куржыт, тэвэ луман кылмэ мландышкэ кумык пурэн возыт...

Чэп шэнтгалнэ Чапайэв чонгэштылэш, писын, кўчыкын командир - влак-лан приказым пуа, кўлэшым йодыштэш.

Имныжым савыра, батарэй дэк кудалэш, командирлан кычкыра:

— Мардэж вакшым шийаш!

— Вакш ўмбачын пульэмэтым налын кышкаш!

— Станитсым, каласымэшкэм, тўкымё ок кўл!

Имныжым писын савырэн, мўнгў чэп дэкэ кудал колтыш. Орудий - влак адакат чотырак мўгыралташ тўнгальыч. Мардэж вакш пылыш чар кушкэд-шашла мўгыралтэ, вара кэнэта шаланэн возо. Тул кок могоырымат утларак талышныш. Минут йэда красноармэйэте - влак станитсэ дэк чакырак да чакырак лийыт, турарак да турарак снаряд пэрат. Колшашат чак, тушманат чак. Тудым чактарэн, пудыртэн, станитсыш пурэн, ўркыктэн, авырэн налаш кўлэш.

Чапайэвын шинчажэ йўла вэлэ, ик вэр гыч вэс вэрыш кудалыштэш. Тэвэ ик имнэшкэ кудал тольо, Чапайэвлан писын - писын ала мом каласыш.

— Кушто, шолагай плангыштэ?

— Шолагайыштэ.

— Шуко?

— Шуко.

— Пульэмэт - влак вэрыштышт?

— Вэрыштышт... чыла тўре, адак полыш дэк колдымо...

Чапайэв шолагай плангыш кудалэш... Тушто кызыт пэш шучко. Казак тўшка ийала толыт. Ындэ мўндырат огылэн, тўргышў имнэ - влак койыт. Чапайэв батальон командир дэк:

— Вэр гыч тарванаш огыл! Чылан чэпыштак лийман. Лўаш залп дэн — ынглэт?

— Так точно...

Чапайэв мландэ воктэнэ кийшэ салтак рад воктэнэ кудалэш.

— Ида лўд, ида лўд, рвэ - шамыч! Иктат ынгжэ кыньбэл! Чак кондаш, лўаш камандэ почэш. Чылан вэрыштак лийман... Лўаш камандэ почэш!

Тыгай жапыштэ салтаклан пэнгыдэ, ўшандарышэ мут кўлэш. Нуно ужыт, колыт: Чапайэв нунын дэнэ пырлыа... Нуно тудлан ўшанат. Чапайэв уло гын, нымо дэчат лўдман огыл...

Казак тўшка эрэ чакланат: ындэ палмэт уло гын, палашат лийэш. Тэвэ чэпыштэ кийшэ салтак - влакым тошкэн - шурэн, руэн - пытарэн кодат. Шўмлан «шууй» чучэш...

Пәнтгдә камандә йүк. Түжәм пычал икканаштә пудәштәш... Залп почәш залп мўгыра. Пульәмәт тататла.

— Та-та-та... Та-та-та... Та-та-та — мурат пульәмәт-влак.

— Ах-х... х... х... Ах-х... х... х... Ах-х... х... х... — залп почәш залп кокырат.

Казак түшка шогалыт, лугалыт, аптыранат.

Ваштарәшышт: Та-та-та... Ах-х-х... — мўгыра.

Имнә-влак тупуй савырнат, казак-влак мөнгө кудалыт, а почәшышт:

— Та-та-та... Ах-х-х... Та-та-та... Ах-х-х...

Казак атакә чактармә. Салтак-влак вуйыштым нөлталыт, сынышт куанымыла койәш, йужыжо воштылытат. Адак камандә, салтак чәп йол үмбалнә, штивым ончык шуйән, ончыко куржыт. Чәп самой станитсә дәнак. Казак пульәмәт урмыжын пульам йўрыкта. Тўнчыгышә пий оптымыла казак-влак залп почәш залпым пуат... Тугә гынат Йошкар армий станитсә мучаштә. Ончылнысә салтак-влак мардәж-вакш воктән куржын шогальыч, йужыжо савар воктән улыт — әрә ончык, әрә көргыш пурат...

Кәнәта кўдырчыла шәргылт кайыш:

— Ура-а-а!..

Чәп винтовкыжым ончыко наләш, пытаргыш атакыш шулдыранла кайа... Ындә казак пульәмәт йүк ок шокто: пульәмәтчик-влак вәрәшыштак руалт возын улыт. Станитсә мучко красноармәйтс-влак шарлат.

Стомихинск станитсышкә Йошкар армий пура...

Лўдмә йүк тымланыш. Аптыранән, вожылын Колүчов шылмә вәр гыч-шә ләктә.

«Нәмнан-влак станитсыш пурән улыт ала мо? — шовалгыш тудо. — А, кө шинча, ала вәс сәмынат лийын: ала казак-влак нәмнан-влакым авырән улыт... Иктаж лу минут гыч тышкат толын шуыт. Обоз дәнә нырля тудымат, комисарым, погән валыт».

Намыс! Пөрвөй бойыштак тыгә лўдын: шкә шовымыжым шкә шуктән огыл.

Вөдыр нигуш кайашат брын. Тидә жапыштә Вөдыр дәк ик имнәшкә толын шуо. Тудат «пульәмәтым кычалын» ала мо? Тудо ала мом торәш-кутын куктайа, вара Вөдырым ончаләш. Вөдыр ыгла: нуно когынат ик чәр дәнә чәрланәныт.

— Нәмнан-влак кушто улыт? — маннә садә имнәшкә.

— Мый шкәт нуным кычалам — йырнән Вөдыр пәләштыш, вожылымжла чучо.

— Ала нуно станитсышкә пурән улыт?

— Ала.

— Айда кайәна!

— Кушко?

— Станитсышкә.

— Тушто казак-влак улыт гын?!

— Укә дыр... Нәмнан пурән улыт дыр... А, кө шинча?..

— То-то: вәрәштат гын, огыт сәрлагә...

Тыгә ойлән-ойлән ончыко кайат. Огытат шиж, станитсә дәкә иктаж пәл мәнәтә вәлә кодәш. Ындә мөнгө кайашат ок лий, мардәж вакш үмбалнысә пульәмәт садыгак «поктән шуәш». Лўдын, брын әрә ончык кайат. Станитсыш шушаш дәнә, ужыт: түр пөрт воктәнә иктаж лу ийаш рвәзә койәш.

— Эй, рвәзә, Йошкар армий тышкә пурән, альә укә?

— Пурән — маннә рвәзә шыргыжын. — А тә кужәч толыда?

— Айда курыж, сар паша нәргән ойлышташ ок йөр! — маннә Вөдыр.

Вөдырын йолташыжә, станитсыштә Йошкар армий, манмым кольо да, тунамак йомо. Вөдыр аптыранәнак, вожылынак станитсыш пурыш. Тудо шкәнжым әрә лыпландарән: пөрвөйлан әрә тыгак лийман. Вәс кана тыгә ок лий... Кәрнак, Вөдыр йонылыш ыш лий. Талук гыч ик пашалан Вөдырлан «Орден Красного Знамени» манмым пуышт...

Йодышт - йодышт, Чапайэв штабым муэш. Тушто чылан погынэн улыт: Чапайэв, полковой командир, комисар - влак... Водыр кызыт гынат ик Йожи-ков лўман комисарым ок мондо. Тудо воштгылалын, мыскылмыла, йодо:

— Тўлым шупшкэдышыч мо?

— Тушто изиш мутайкалаш вэрэштэ, — маньэ Водыр, вара Чапайэв дэч йодо:

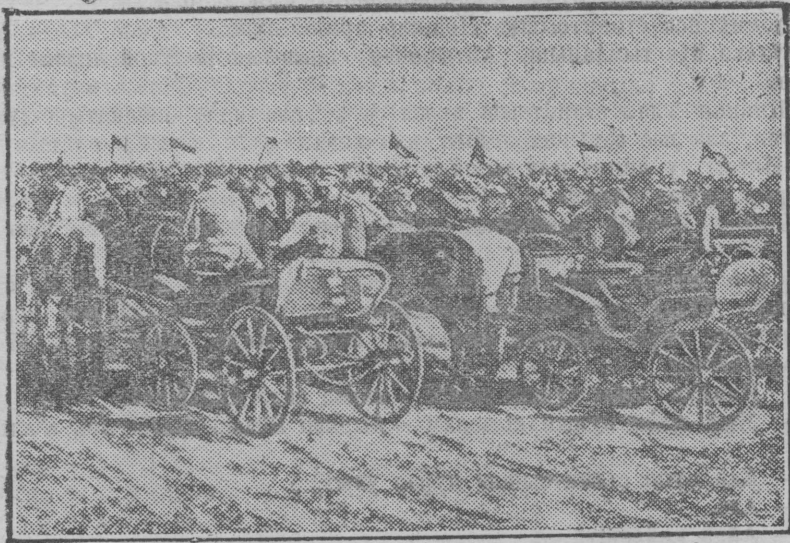
— Армижан увэртармэ мо?

— Кызыт погынэна. Уралск гычат пуру увэр толын: тушто ончык кайэныт, Абищенскышкэ корным эрыктат.

Иктэ почэш вэсэ — крэсаньык ўдрамаш - влак штаб дэкэ погынаш тўнгалыч. Кыдыштым лушкэдылын, нуно ала мом омса орол саятак - влаклан ойлат, штабышкэ пурнэшт. Нувым огыт пурто.

Водыр нунын дэкэ лэктэш, йодыштын ынлэн налэш. Нуно красноармэйэте ўмбака вуйым шийыт: погынам нумал пытарат, маныт. Водыр нуно дэнэ пырлыа кайа, воза, кычал муын пуаш лийэш.

Сар годым, кэрыжак йын пого толымо лийэш. Тидэ сар пыта гын, вэлэ пыта. Тугэ гынат тыгай осал пашам чытак пытараш ок лий, манын шоныман огыл. Лийэш. Йбршэшак пытараш ок лий гынат, чот изэмдаш лийэш.

...Бой пытымэк иктыш чумыргэныт...

Водыр ик красноармэйэтсым ваш лийэш. Тудо кугу гына вўдылкам нумал кайа.

— Мом нынтайэт? Ончыкто!

Красноармэйэте вўдылкажым лум ўмбака пыштыш, шаралтыш: тушто йоча тувыр, йомбал, йоча модыш, тўрлў ланчыкла, тыгыдэ - тыгыдэ ўзгар - влак.

— Тидэ тыланэт молан кўлэш?

Нымомат ок пэлэштэ: шкат ужэш, тидэ арвэр тудлан нымоланат ок кўл.

— Молан налнат?

— А мэ чыланат, кў мом налын да, нынтайэн.

— А мо кўлэшлан?

— А кў шинча...

— Мый дэкам ие ўдрамаш тольо, шортэш, кычалэш, самой тидэ тувыр-влакымак ала мо?

— Айда налжэ, — кэлшыш красноармэйэте, ышат сырэ, ышат чаманэ.

— «Налжэ» огыл, нарийэн пуаш күлэш, — шьдэштдэ пэнтгыдын каласыш Вёдыр.

— Нынггайшаш, — адак маньэ красноармэйэтс, — тый ончыкто, мый шкэ нынггайэн пуэм.

Вёдыр ончыктыш. Красноармэйэтс нынггайэн пуыш.

Вёдыр вэсым ваш лийэ. Садыжэ вуйышкыжо тодмо йоча оравам пыштэн кайа, — ала комака олташ, ала так... Вёдыр тун дэнат мутлана. Тудат үчашэдэак мөнгө пуа: тудлан йоча орава нымоланат ок күл.

Шуко үзгарым кычал муыт, шукужым озаштлан пёртылдат. Станитсэ шыплана, вуй шиймым чарна. Чапайэв командир влакым үжыкта. Погынымэкышт каласа: чылам кычалаш, кёным иктаж шолыштмым муыт гын, тудым арэстовайаш, үзгаржым погөн налаш. Вара пуэдымэ посна комисым шташ, үзгаран-үзгаранлан үзгарыштым пуэдаш... Нужналан гына, «буржуйлан» ик пырчымаст пуаш огыл. Полковой кассым кызытак шташ. Буржуй үзгарым тушко пуаш... Шолыштво үзгарым, кё шкак конда гын, нувым түкымö (арэстоваймэ) ок күл... Кок сагат гыч урэм покшэлан чыла красноармэйэтс влакым погаш, каласаш: „Чапайэв шкэ ойлынэжэ» манаш...

Вёдыр тидэ пашам тэргаш окота лийэш. Изиш ончыкырак пурэн каласэна: эр маркээк йомшо үзгар влак чыларакак пёртылдалтыт. Пудыргышыжо, йулышыжо, йёршэш ала куш пурэн кайшыжэ вэлэ озашт кидышкэ огыт вэрэшт.

Кок сагат гыч Чапайэв урэм покшэлнэ ойлаш түнгальэ. Йыр-ваш тэнгыз вүд онгыла вуй шамыч койыт. Вёдыр Чапайэвым пёрвöй колыштэш. Тыгай дэмагог ораторым Вёдыр ындэ шукэртсэк колын огыл. Пашазэ коклаштэ тыгай оратор нымоланат ок йөрö. Тушто тугайым воштылыт. А тыштэ? Тыштэ йбра, тыштэ пэш кэлша. Кэлшымэ огыл, пайдажэ уло.

Чапайэв ойла:

— Мый тыланда каласэм: ида шолышт, ида толо! Кё тола, шиячэда?.. Подлэтс влак вэлэ толат, шолыштыт. Ынлэда?

— Ынлэна. Тэгак нигунамат огына түкö! — кычкырат, товатлат красноармэйэтс влак.

— Йолташ влак! Мый тыгайым ом чытэ: кэ йэнчыным түкала, мый тудым ом сэрлагэ, тугай подлэтсым тэвэ тидэ кидэм дэнэ лүэн пуэм!

Чапайэв шыдын нурла кидным күшкө нöлталын рүзалтыш.

— А мый вэрэштам гын, мыйымат лү, Чапайэвым ит чаманэ. Мый стройышто вэлэ командир улам. Молгынам мый тыланда йолташ улам! Мый дэкэм йүд-пэлийд мый, малэм гын, пожалтэ, мый кыньэлам, мутланэм, мо күлэшым каласэм. Кочкам гын, кочкаш шич пырля, чайым йуам гын, чай йуаш шич. Тэвэ мый могай командир улам... Мый «Акадэмиймытым» пытарэн ом ул, а 14 полкым погэнам. Чылаштыштат командирлан шогэнам... Тушто мыйын порядык ыльэ: тушто йэнчыным шолыштшо, толышо укэ ыльэ... Вот тый йэг сурт гычын кызыт шушшат, а тудо тугакат тыйын. Сар пытымэкэ тудо куш лийэш, шонэт? Тудо тыланэтак лийэш. Буржуй дэч шүдö ушкалым налына, шүдö кресаньыклан пуэна. Вургэмым налына, тёр пайлэна... Кэрнак огыл мо?..

— Кэрнак... Тыгак!.. Чыным ойлэт, — йырваш кычкырат.

— Ит шушш... Ит шушш, манам, а ик торэшкэ чумыро, буржуйным мом налнат гын, командирлан пу! Командир ужала, оксажым полковой кассышкэ пышта. Сисыргэт, альэ чэрланэт, тидэ кассэ гыч шүдö тэнтгэм налат. Колэт, йэшэтлан пуат... Кэрыжым ойлэм, альэ укэ?..

Тушто ала мо лийын кайыш. Красноармэйэтс влак, Чапайыштым мөктэн, тугэ кычкыраш түнгальыч, мландэ чытыралтэш, шонэт... Тымланымэкышт Чапайэв мутшым кошартыш:

— Чыла пуаш, шүртö пырчэ маркэ пуаш күлэш... Вара ончэна, күзэ, мом шташ кэлша. Кёлан мом кодаш... Мый тыландак полшынем, ынлэда? Чапайэв йаралан ок ойло: мыйым колыштыт гын, мый йолташ улам, а огыда шолышт гын, шккланда öпкөблызал..

Чапайэв чарныш, сово кырымэ кўдырчыла мўгыралтэ, «ура-а, [ура-а!..» ман кычкырымэ шуко маркэ ыш чарнэ...

Чапайэв дэч вара Вёдыр оила: моло пронтышто — Колчак, Дэникин дэнэ кучэдалмаштэ, вэс кугужанлаштэ могай паша. Шкэнан рэспублик кўргыштэ ылышымат ынглыктара. Оңгай-дэн, оңгай дэн ойлымашкыжэ Чапайэв мутым пургэн, Чапайэвын «шўдэ ушгал» ойжым палата. Тыгай анархист ойым тугак кодаш ок лий...

Тылэч вара станитыштэ шолыштмо, толымо, тўлэч моло осал пашат ыш лий.

Митинг дэч вара Вёдыр станитыштэ ылышэ влакым погыкта. Рэвкомым шогалташ кўлэш. Калык лың погына гынат, аптранэнрак, брынрак шогат. Тэнтгэчэ казак влак улыт ыльэ, шкэ властыштым шогалтышт. Тачэ йошкар влак толын, шкэ властыштым шогалтат. Эрла, кё шинча, адак казак влак толыт. Тунам вара мо лийман?

Рэвкомыш паша шташ иктат ынэж шогал. Лўдымыжэ, альэ ынглышыжэ станитэс гыч шукэртак кайэн улыт: йужыжо олаштэ улыт, йужыжо Йошкар армийыштэ.

Рэвкомыш шкэ йэнг влакым шогалташ вэрэштэ. Вёдыр рэвкомын пашажэ нэргэн ойлымо кокла гыч Совет властын пашажэ нэргэнат умлыктара. Колыштшо влак кэлшат, «йёра», маныт.

Станитыштэ совет власть лийэ. Казак управэ пёртбнчыл ўмбалаң йошкар плаг шогалэ...

Сломихинскыштэ ныл кэчэ шогат. Фрунзэ дэч увэр (тэлэграп дэнэ) толын шуо: бригадым Орэнбург пронтыш нынгайаш. Изиш варарак вэс увэр толэш: Орэнбургыш огыл, Бузулук районыш кайаш. Чапайэв дэнэ Колўчовым Фрунзэ мутланаш Самарыш ўжэш.

Чапайэв дэнэ Вёдыр ныл минут гыч йамдэ лийыт. Нуным ужаташ чылан погынат. Кучыр салым кучэн шинчын.

— Йолташ Чапайэв, нэмнамат тыжэч вашкэрак нал.

— Мийэн шуам да, ўжыктэм вэлэ...

Тройка тарваныш.

— Чэвэрын, йолташ влак!

— Чэвэрын. Ура-а!

Чапайэв дэнэ Колўчов кудал колтышт.

Умбакыжэ вэс Не-што лийэш.

СОВЭТЫШКЭ САЙЛЭНА

Мэ крэсаньык улына.

Шэм мыландым курал(ы)на.

Ик ушэмыш ушнэна,

Совет сайлаш тўңална.

Кыдал, йорло, тарзэ-кул

Ик «мушкындым» ыштэна.

Вийан лийжэ совет кыл!

Тушман йэнгым поктэна.

Кэңэж годым пастукна,

Солаж дэнэ рашкалта—

Избиркомыш сайлэна,

Кулак-влакым кожгата.

Мом ўдэт, тудым налат—

Тошто марий мут почэш,

Могай йэнгым сайлэнат,

Тугай лийэш пашажат.

Васлий Микуш—йорло йэнг,

Ушат уло—пэш шотан.

Чоныштыжо—Лэнин йыц,

Совет властлан—эн инан.

Йал советыш вуй йэнглан,

Микушымак сайлэна.

Тудын инан йолташлан,

Иван Майрам ойрэна.

Ф. Иванов.

ЙЭРЫШТЭ

(Илыш гыч)

Кол кучаш кё кайа, тарваныза!—пүнчө палаганыште йүк шоктыш.

Палаган кёргыштö сөспә сөмын почанмыла олым «кожгә» шургаш тугальә. Йолым пидыт, әнәрым йамдылат, йужыжо палаган ончылно шүргым мушкыт—чыланат тарванәныт, кутырат.

— Арня годым толашәт да, кәч рүшарня кәчым сай әртарап.

— Тачә йүштылына.

Шокшо кәгәжым чодрашәтә паша штән илаш ласка огыл. Шокшо ангыр-тара, ўыра витара. Чурийәт шәдра сәмңә йошкаргән шинчәш—пәнгәжәш.

— Тарванышда мо, кайәна вәлә!—мәңьә Илья кугуза.

Илья кугуза шонго гынат, кол кучәш кошташ пәш йбрата. Адак чодраш-тә кошташ, пакча кёргыштö сәмынак, корным муәш. Тачат пүнчө палаган гыч Карака йәрыш чодра кокла гыч тура нимогай корно дәч посна нангайаш шона.

— Тура кайәна гын, 3 мәнгә вәлә—манәш.

Просәк корно дәнә кайаш гын, 6-7 мәнгә лийәш.

Мәат Илья кугуза почәш онкылына. Чылажә 12 йәг. Самырык улына—16-20 ий коклаштә. Илья кугуза гына—57 ийаш улам—манәш.

— Уныка-влак, йәр үмбалнә ида туманлә. Йәр оза колым ок пу...

— Кё тыштә озажә? Кугузай шойакым ойләт. Нимогай йәр оза укә.

Йәр сәр. Кәчә ләктын. Карака йәр кугу под гайыла койын, әр кәчә дәнә чолгыж шинча. Вүдшö умбакак воштончышла—йандау ләвадыш дәнә ләвәд шындымыла койәш. Йырым йыр шыш! Чылажат тамлә омо дәнә малымыла койәш.

— Ожно самырык годымәм тидә йәрыштә уна тудо пүнчө дәкә вүд ыльә. Кызыт шагаләмми...

— Йәрыштә шагаләмәш мо?

— Моло йәрыштә тыгә ойыртәмын палә огыл, тыштә гын, пәш палә.

— Тә, уныка-влак, салкым кычалза. Йәр сәр воктән кайәда гын, муыда, манын Илья кугуза вәс вәлкә кайыш. Тудо ожнысәк йәрыш коштәшат, салкыжат шкәнжын йамдә уло. Мәат йәр сәр воктән салкым кычал куржталына. Тәвә ик салкә вүд тугыштә шинча. Васлиймыт кумытын пурән шогальыч.

— Ида пуру!.. Тәтла ок нумал.

— Мәжә?

— Шкаланда вәсым кычалза—манын сәр дәч торлышт.

Мә адакат йәр воктән куржталына. Йәр үмбалнә әнәрымат кышеат. Илья кугуза вәс вәлнә салкыштә шинча. Йыван дәнә коктын салкә дәч посна кодын уданыт, мәрәгла ончылтын йәр сәр воктән курыжына.

— Айста салкә дәч поснак әнәраш тугальына.

— Салкә дәч посна могай колызо? Сәр воктән царня гай колым гына кучәт—маньымат, ончыко онкылам. Тәвә ончәна, Илья кугуза дәкә чакәмына.

— Альат салкыда укә мо?

— Укэ шол...

— Уна, палаган воктэн тошто салкын комльашт кийат. Волтэн салкым штыза—манын Илья кугуза каласып.

Содор гына палаган дөкө куржына. Комльа влакым йэр сэрүш нумал оптышнат, салкым штышна. Салкөш шогалын вара дәнэ шүкалын йэр үмбаке пурышна. Сэр гыч 3-5 важык вэлэ торлэн улнат, 2¹/₂ важыкан вара йэр пундашкэ пыкшэ шуэш.

— Адак покшөкэ кайэна, покшөлнэ шөлдүра кол улыт вэт.

— Куш кайэт, ушдымо? Уна, вара төвэ вэлэ кодын.

Вара дәнэ салкым күчэн шындышым—вара мучаш шөч кутыш гына кодын.

Кол кучаш тўнгалына. Мәмнан дөч 50 важык чоло ўрдыштө Ондриймыт кумытын эңэрэн шинчат, вэс вэлнэ Илья кугуза шинча.

— Уна, ончо, ончо! Колжо, колжо сөсна игэ гай улыт—Йыван чойарак пэлэштыш. Шкэ йэр пундашкыла парнбажым виетэн ончыкта.

Чынак, йэржэ ошма пундашанат, кэлгышкэ раш койэш. Пэл важык кутышанла койын шолдыра олангэ музүргэ коштыт.

Тидым вүд гыч лукташ гын, вачэ үмбаке пыштэн комльала нумал кайаш лийэш—Йыван ок чарнэ.

— Эй, орадэ. Вүд йүмалнэ тугэ кугун койэш—шинчам олтала—манам. Тыгэ мутланымэ годым Йыван ик олангым шупшынат луэто.

— Чынак, комльа гайак огыл—манэш. Кум крэнган гай олангым куршыш (пурьаш) Йыван пыштыш.

Кэчэ паш чот пэлта. Мочаштэ шинчымэ гай шокшо. Йэр пундаштэ кол тўшка коштэш. Эңэрэш кушто иктэ вэлэ вэрэштэш. Салкэ үмбалнэ шинчэн нэралтэнат колташ лийэш—омо уло гынат, ўвыра эркым ок пу. Ик кид дәнэ эңэр воштырым күчэт, вэс кид дәнэ чарныдэ ўврам поктэт.

— Ондрий мом төчэт?—шоктыш.

Ондриймыт салкыштэ почаныт, ала мом кучаш толашымыла койыт. «Шууу!» шоктыш. Ондриймыт кумытынат пурэн кайышт.

— Мыйым ит кучо!

— Колжым колто!

— Чытыза!...

Паш туманлат, салкышкэ күзаш толашат. Мэат чарнэн шогалын, нуным ончэна. Кэнэта мыйын эңэр воштырым ала кө шупшаш тўнгалы. Ончалымат, эңэр шүртө көк вэлкэ коштэш. Вүранэш йолыштымэ пырэзэ сэмьн кол шүшпэш. Эркын-эркын шупшын луктым.

— Тидэ топката, мый кучымо дөч кугу...

— Нил кремкажэ лийэш шол—манын нэлычым висэн ончымыла лүшкәлдэн ончэм. Пурнбашкэ пышташ вэлэ—кэнэта кид гыч мучыштэн возо.

— Тудымат колтышыч?

Мыйын йылмэ пидмэ гай лий. Нимом пэлэштыдэ йэрышкэ ончэн шөгэм—шганэм шкэ ом ўшанэ. Кэч кол почэш шкэат төштө. Тыгэ мучыштышаш гын, чен корштараш вэрэштмыжат ок күл ылы.

— Орадэ, кол дәнэ шкэ ылышэтым вашталтынэт мо!—манын Пөтыр, Ондрийым вурса. Ондрий альат салкышкэ күзэн шуын огыл.

— Наза, кучыза!—кычыралэшат, шкэ адакат вүд йүмак йомэш.

— Орадэ, шкэжэ чылт йарнэнат вэт. Мо ийалан колжым ок колто—Ондрийым вурсат.

Ондрийым руалтэн, пыкшэ шупшын луктыч. Ондрий кидыштэ кол почанэш.

— Ну, айдэм! Тэмдымэ—манын Йыван пэлэштышат, адакат кол эңэраш пижна.

Кэчэвал йүмал вэлнэ шэм пыл оварланэн күза. Мардэжат изиш пуалаш тўнгалы. Йэр үмбалнэ вүд шыргыжэш. Салкэ түрэш вүд түкнэн „лоптик, лоптик“ лупшалтэш. Вүд вал лийаш тўнгалыат, колат вэрэшташ тўнгалы. Кугу

огыл гынат, косор гайә пәш вәрәштәт. Йыван дәнә коктын алмаш луктын-
луктын оптәна. Куршна койын оvara.

— Сәрышкә-ә!—шоктыш..

— Мо томаша, кайашат тарванат мо?

— Атә тәмьдә она кай—манам.

— Шкә ӱрдышкӱ ончалдә колым шушын-шушын луктына. Адак вәс
кана йӱк шоктыш. Илья кугува—ләкса—манын кычкыра.

— Ой товат!

— Мо тугай?—йодам.

— Йәр сәрәт? Варат?

Сәр вәлкә ончалынам: сәр дәч 40 важык кокла йәр покшәлнә улна.
Мардәж утларак гына талышнән шога. Мардәж, вӱд вал мәмнан салкым му-
чыштарәнәт, мардәж почәш кайәна—сәр гыч койын торләнә. Шәм пыл койын
чакәмәш. Кәчат пыл йӱмак пурыш.

— Ындә мом штәна, кузә ләктына?—манын Йыван дәнә ваш опчән
ӱрын шоғәна. Нигогай вара укә. Лач әнәр воштыр вәлә. Товар иктә уло то-
вар дәнә вимом шташ ок лий.

— Кугу мардәж толәш гын, пытәна—манын шонәм. Кол гын үчӱ шты-
мыла вәрәштәш. ӱрын шогымо годым Йываның әнәржә вӱдышкӱ возынат,
кол пизынат шуктән. Әнәр шӱртым кок вәлкә шушкәдән коштәш.

— Мом штылыда? Кабарынада мо?

— Вара укә!..

— Ак, орадә туча! Ужыда, туло мардәж ләктәш—манын Илья кугува
кычкыра.

— Кит дәнә удырыза!

— Йол дәнә!..

Сәрыштә чарныдә кычкырат. Мардәж койын вийәнгәш.

— Айда кид дәнә удырәна!—манын салкә кок вәлән кумык возын кид
дәнә удырыш тӱгәльна. Уло вий дәнә удырәна—чылт цӱжалтын улна. Мәм-
нан салкә сәр вәкә нимыңбарат ок чакәм—покшәкыла вәлә торла.

— Мӱнгӱ! Мӱнгӱ!

— Вәс сәрышкә!!!

Иктыжә ик сәмын, вәсыжә вәс сәмын туныктат. Йужыжо ындә «садак
пытәда!»—манын лӱдыктат.

— Мардәж ваштарәш садак толын огыда кәрт—Илья кугува кычкыра.

Мәат вәс вәлкә возын вәс сәрышкыла мардәж почәш удыраш тӱгәльна.
«Мардәж тәтла ыңжә талышнә вәлә»—шонәна. Тыгай жап годым мардәж үчӱ
штымә сәмын вийәң шога. Тапырын-тапырын вӱд вал мәмнан гочат луншалт
возәш.

— Кол куршым пидаш күләш!

— Әнәрна?

— Тудыжо кәрәк!

Содор гына кол куржым салкә торәшәш пидын шындышна. Сәрышкә
ончалына—шӱмлан «шӱй» вәлә чүчәш—лач йәр покшәкә вәлә шуң улна.
«Йылт, йолт-йолт» волгынчыш чӱкта. «Шодыррр!» кӱдырчӱ рашкалда. Йӱршын
йарнышә гай лийын улна. Салкына чонгәштымә сәмын кайаш тӱгәльә. Вӱд
вал салкә гоч лунша. Мәмнам кудалтән шуа вәлә...

— Иләнә, коләнә, айста салкә торәшыш киднам сай чиктән, күчән во-
зына—манын кид чикташ толәшәна. Йыван пырт гына күчән шуктыш—йәр
покшәк луншал шуа ыльә. Салкына ик вәлкә, вәс вәлкә вӱд вал коклаштә
тайныштәш. Сәрыштә чарныдә кычкырат,—Йужо мутио пылышән логаләш,
Йужыжо „куч“... манмә гына шоктән кодәш—вуйгә, капгә вӱд вал ләвәдәш.
Лач шинчаш волгынчышын волгыдыжо ошын, кандын койшәш, вуйна вӱд вал
дәнә ләвәдалтәш гынат, волгынчыш ок йом. Кӱдырчӱ йӱкат капыштә улино
коваштәдым тӱргалтарән күшкәдыла чүчын пылышлан шокта. «Лож-ж-ж»
шоктән йӱр ләгыш гыч онталмыла кышкалалтә. Мардәж вий дәнә уло йәрмә
вӱдым ала мо тарвалтыш. Ала вӱд үмбалнә, ала йәр пундаштә улна—палә
огыл. Кычкырымә йӱкат ок шокто—вӱд гына „шуугә“ мура. Мә салкыштә

колышо гай кийэна. Лүдмыжб лүдын улына, адак кылмэн улына. Мынбар жап эртыш, каласэнат от мошто. Кэнэга:

— Чонда уло мо?—манмэ Илья кугузан мутшо шоктыш.

Тит дэч вара мэмнан уш пурыш. Кол кучаш кайэна гып, чылажымат эскэрэна, шэкланэна. Нэрышэ турныа гай лийат, вуйэтымат йомдарэт—тидым мэ пэш сай палэна. А кол кучаш коштымьжо шүэш: колжо, пүртүсэжб, йэржэ, ушэт кайа—моткоч сылнэ вэт.

КОЛЧАК

Курык уло Урал,
Йэр вүд уло Байкал.
Ты кокла—
Курыкла,
Тайга дэн кугу стэн...
Адмирал,
Генэрал.
Тулэч моло шыдэн.
Чэк-словак,
Кадэт-влак,
Мэньшэвик дэн эсэр,—
Чыланат
Калык эрыкым
Пытараш,
Буржуй эркым—
Аралаш
Пэшак талын төчэвэ,
Эртэн кайшым
Лийтымашым
Кондаш мөнгө шонэвэ...
Сибир эл—
Кэчэ лэкмэ
Мүндыр вэл...
Пэш кумда тидэ вэр...
Ой, пэш шучко!—
Сибир мучко
Йүрб чот пуля йүр...
Ой пэш шучко! —
Сибир мучко
Йогыш шэмэр вүр...

* * *

Эй, Колчак!
Ит тол чак:
Тэвэ тый кошаргэт.

Сакалдэн,
Чот кырэп,
Лүйэн пуштын коштмэт
Нэгэмат
Шэмэр йорлым
Ок чактарэ...
Талнэт корным
Ок виктарэ...
Шэмэр калык
Вийым погыш,
Ик ийдалык
Вуйын шогыш
Тупман-влак
Улыньэк,
Шыдэп-влак
Пүтынъэк
Лунчыргэмыч
Пытышэш...
Капитал!
Ит шогал
Тый мэмнан ваштарэш.
Шэмэр-влак
Чотырак
Пэнгыжалтыт, тыршат,
Шэм Колчакым,
Ошо-влакым
Сисыртэнак шуат,
Шэм Колчак,
Чэк-словак,
Эсэр дэн мэньшэвик,
Буржуй-вор,
Моло тор
Сибирэш «йывылтик!»

„Вашмутым вашмут пушаш вэрч гына сэрымин огыл“

— Тиде чын. АЧПЭ-лан шканжак тиде мутым умылэн налаш кӱлэш ыльэ. Пүнчэрский огыл, АЧПЭ шкээк вашмутым «вашмут пушаш вэрч» сырэн. Тидым кэч могай умылышо йэн вигак пала. АЧПЭ-н вашмутыштыжо у гыч каласымэ ниможат укэ. Тугак Пүнчэрскийын возымыжо ваштарэш раш умылтарэн нимо нэргэнат ыш шукто, «есенинцина» манын ычкырэв гына эртарыш.

АЧПЭ сэмын «ычкыраш» тӱналмын (рушла «дэмагогий» маныт) пайдэжэ уло гын? Айста сайын тэргэн ончэна, тӱрлӧ сэмын лончылэн налына.

Шкэтан «Вакш агур» ойлымашым возэн. Тиде возымаш АЧПЭ-лан кэлшэн огыл, кугу титакым муын. Пүнчэрский АЧПЭ дэнэ ыш кэлшэ. АЧПЭ-н титакшым ончыктыш («У Вий» журналын 2-со №-жым ончо). Партий пунчал почэш огыл АЧПЭ критикыжым возэн, тудо «вуй воктэн тойа дэнэ шэлышташ тӱналын» — манмэ ыльэ.

АЧПЭ шкэ титакшэ нэргэн ик йӱкымат ок пу, тошто сэмынае шкэ мурыжым мура.

Тудо ўдрамаш влак ончыко кайат — манын «Марий йал» газэтын 4(12)-со №-што Кэдрова йолташын мутшым ончыктыш, Марий кундэмыштэ мынбар дэлэгаткэ уло, тудым шотлэн. Мэат Кэдрова йолташын мутшым налына. «Йонкар Кэчын» 24 №-што Кэдрова тыгэ сэрэн:

«Марий кундэмыштэ нашам сай штышэ дэлэгаткэ погынымаш уло. Тыгайыжэ альэ шагал вэлэ».

Тиде мут чын. Ик шот дэнэ: марий ўдрамаш ончыко кайаш тарвалэн, вэс шот дэнэ: тиде ончыко кайаш тарванымэ — альэ тӱналтыш вэлэ. Марезын туныктымыжым (диалектикым) кӧ шинча гын, тудо ылышын еок могыржымат ончэн мошта. АЧПЭ чипырым ончэн, ылышым мондэн. Чипыр дэнэ ончыко каймэ уло, ылышыштэ альэ шэнгелэн кодмыжат уло. Чипыржэ кугу лиэкэ, вара пашажат сайэмжэ (рушла маваш гын, «количество перешло бы в качество») вара АЧПЭ-лан вашмутым нигэат сэраш ок тӱнал ыльэ.

Ўдрамаш ончыко кайаш тӱгалын — тиде ик шот. Вэс шот — альэ пычкэмышыжат шуко уло. Марий калыкынат «пычкэмыш» шотшо уло. Вара литэратурлан, газэтлан тиде пычкэмыш шотым шылтыман, тойыман мо? Укэ дыр.

Марий кундэмысэ Обкомын III-со пленумжо тыгэ каласэн: — кызитэ жапыштэ лавра ылыш ваштарэш крэдалан — манын пунчалыэ. Мэмнан паргий могай титак уло гын, тудым шылтэн огыл. Кызыт «самокритик» нэргэн шуко ойлэна, ылышышкат пуртэна. Пычкэмыш могырым газэтэшат, литэратурынгат ончыкташ еӱлэш, — комунист паргий пычкэмыш могыр ончыктымэ дэч ок ўд, пычкэмыш могыр ончыктымэ дэн осалжым корандэн партияна виянгэшвэлэ. Тугак тӱрлӧ пашамат виянгдэн кэргына. Шкэтан ўдрамаш ылышын ычкэмыш могыржым ончыктэн гын контр-рэволүтсийым штэн огыл, партиян тупый шонымашым шарэн огыл. Пычкэмыш могырым возэт гын, тиде «рабочничество», «есенинцина» лийэш манын АЧПЭ кычкыра. Вара тугак м?

Москошто «Молодая Гвардия» манмэ журнал лэктэш. Сылнэ журнал. Редаксийыштат кугу вуйлатышэ влак шинчат: Гусев, Ю Либединский, В. Ломинадзе, Л. Шацкин, Г. Ярцев молат (Пүнчэрский огыл).

2-со №-ан сэдэ журналыштэ Глэб Алэксээвын «Жэртва» лүман ойлыманшыжэ пэчэтлымэ.. Тидэ ойлыманш тыгай:

Комсомолышто шогышо ўдыр Тося Стрэбкова—Оля лүман акаж дэке пуйто сэрмашым воза лийэш. Тося тыгэ сэра:

— «Мый пычкэмыш йалыш туныктышылан толымат, рвэээ коклаштэ наша шташ тўналым. Рвэээ влакат чумыргышт, погынымашкэ кошташ тўналыч. Погынымаштэ у йўла нэргэн, МОПР нэргэн мойн кугырышт. Ик кана йоратымэ нэргэнат мугланэн налыч. Вара тудо ўдыр комсомолышто шогышо Бронзов лүман рвээым йоратэн, ушнэныт, мўшкыр пижын. «Аза шочэш гым, октабриным штэна—манын сэдэ ўдыр шонэн, а тидэ жапыштэ Бронзов йўкнаш тўналын, Тосям тўрлэ сэмын мыскылэн мойың, вара ўрдышкэ паша шташ кайэн. Йалыштэ тўрлэ «манэш-манэшым» (тэвэ комсомолка у йўланэргэн ойлэн, шкэжэ мўшкыран лийын) ойлаш тўналыныт. Бронзоват ушнымыж годым «марлан налам» манын кагазым возэн пуэн ыльэ. Аза шочын. Аважэ—«КИМ» манын лүмым пуэн ыльэ. Ачажэ (Бронзов) йалышкэ толын да, эргыж дэке ужаш мийэн. Аважэ ала куш лэкмэ шэнтак, ачажэ (Бронзов) укесым йўктэн, эргыжэ колэн (пуштын). Бронзовым судыш пуэныт. Тугэ гынат аважын чонжэ ок тыпланэ, йоратымэ эргыж дэч посна илэн ок кэрт. Шкэ илышыжым бытарыңжэ, пикталташ тўча, школ орол эрыкым ок пу, эрэ орола. Сандэнэ Тося акаж дэке сэрмашым воза: «иктаж могай йоча ончымо вэрыштэ службаш вэрым муын пуйа, шкэ азамым ончалыш лий гын, кэч моло ўдраманш-влакын икшывыштым ончалыш тўналам гын, ала шкэ ойгөмым мондэм. Укэ гын, школ оролым ондалэн кэтам, нандрам налын чодрашкэ нуржаш йонын муам—манын воза.

АЧПЭ гын «упадочничество», «есенинцина», «комсомолым мыскылэн» возэн манын кычкыраш тўгалэш ыльэ.

АЧПЭ сэмын гын, «есенинцина» лийэш ыльэ гын, «Молодая Гвардия» журналыш пэчэтлат ыльэ мо? АЧПЭ, кузэ тый шонэт?

Есенин—руш поэт ыльэ. Почэла мут возаш пэш талэ ыльэ. Сылнын возэн. Сылнын возымыжлан тудым моктат. Мо нэргэн вара возэн? Рэволўтсий вэке шогэн мо? Укэ Тудо рэволўтсийым умылэн огыл. «Йумо дэч толшо кэдэ шўлыш» Есенинлан эрыкым ок пу. Шкэжат нимомат ок ўшанэ, илымыжат ок шу, шкэңжым шкэ пуштэш (пикталтэш).

Тыгэрак «есенинцина» манмэ рэволўтсийлан ўшаныдымэ, тошто илышым кэнтэмо, корным мүдэ шкэңжым шкэ бытарымэ лийэш.

Шкэтан шкэж пикталт колэн огыл—тошто илышымат ок мокто, «Йумо дэч толшо кэдэ шўлыш» (голубиний дух от бога) Шкэтаным укэ. Тыштэ ойрытыш уло. Шкэтан «Йаку», «Мичун укэ ачажат», «Йумын йазыкнэ» моло тўрлэ ойлыманшымат возэн. Тидын возыманштэ тошто илыш моқтымо укэ. Садэ гыч «есенинцина» манмэ шот Шкэтаным чылтак укэ. Тудо у илыш вэрч шога. У илыш вэрчак тошто илышым тыгэ «мыскылэн» вакш озалан сырытэн воза, тидэ «есенинцина» огыл. Кў «есенинцина» манэш гын тудо сылнэ литэратурышто шкэжэ нимомат ок умыло. Алэксэйэвын «Молодая Гвардия» журналыштэ возымыштыжат «есенинцина» укэ. Тугак Шкэтанымат укэ. Сылнэ литэратурын эн тўн шотшо айдэмын чонэш (шўмэш) логалманштэ (значение художэств.литэратуры в эмоциональности). Шкэтаным «Вакш агур» возыманшыжэ шўмэш логалманшыжэ уло да, у илыш шташ полша, тошто дэнэ крэдалаш ўжэш—манына. Руш литэратурым налына. Шуко вэрэ йоратымэ йэн (гэрой) шкэ шонымыжым шуктыдэ, крэдалын кола. Тугэ гынат лудшо влак «тудо колэн, мланэмат колалш кўлэш» огыт ман. Лудшын чонэшшыжэ логалэшат, «тудын кугу пашажым мланэм штэн шукташ кўлэш» манмэ шоныманш вуйышкыжо, ушышкыжо пура. Сандэнак Шкэтаным «Вакш агуржат» у илышлан торэнч ок шога»—манына.

Пүнчэрский, альэ АЧПЭ шинчажым пэтрэн, тидэ пэш палэ—манына. Тыжэчынак—Пүнчэрский шэнтэч шўдырнэн мийа (хвостыэм) альэ АЧПЭ

пеш чот «ончыко» кайэн—тудыжат палэ. Пүнчэрский почэш ок шүдырнү. Шкэтаным «Йаку» возымаштыжэ «сылнылык, чын» шотшо укэат, Пүнчэрский Шкэтаным тэргэн нальэ, АЧПЭ аралаш тбчыш. Вара кузэ аралыш? Тудо тыгэ манэш:

— Тидэ кнагам лудмэкэ, марий ўдрамашын вуйышкыжэ тыгай шоныман пура: Эргым, мый тыйым Йаку гай ончэн она кушто... («Марий йал» №-12) Тыгэ АЧПЭ арала. АЧПЭ-лан «Вакш агур» нэргэштэ марий ўдрамашат тидым лудмэкэ—пойан «Вакш агурлан» сыра, Майруш гайылан полшынажэ манат гын, АЧПЭлан ок кэлшэ—«есенинщина» лийэш.

Ик манаш—мучаш дэнэ мучашым АЧПЭ ваш кылдэн кэтын огыл. Чын возымо гын, мэ Шкэтаным моктэна, чын огыл гын, шылталэна. Тидэ «хвос-тизм» огыл, АЧПЭ кэч мынбар кычырыжэ ик йэгынымат ушыжым колдэн ок кэрт.

Чавайнын «100 тэнтэ олно» нэргэн Пүнчэрский ваш мутым пуыш. АЧПЭ тидэ вашмут ваштарэш ик йўкымат ыш пу. Тугэ гын, тудо Пүнчэрскийы вашмутшо дэнэ кэлшэн лийэш, шкэ титакшым палэн лийэш. Йбра, тугак сэрэн шындэна: АЧПЭ «100 тэнтэ олно» нэргэн критикшым титак возэн. Сандэнэ вашмутыштыжэ ик йўкымат ыш пу.

Нольомарин нэргэн гын, тошто мурыжымак мурэ. «Обогащайтэсь», мо-лыжэ нимат укэ.

АЧПЭ «опозитсей партий дэнэ кучэдалмыж годым кажнэ мутшо почэн Лэнин сэрма гыч ситат влакым пуртэн-пуртэн шында ыльэ»—манын возэн, шкэат сэдэ шот дэнэ шта. (Пүнчэрский огыл).

Эн ончычак Нольомаринын «Тулык илышыштэ» сэдэ «пойышаш ыльэ» манмэ мутым гына ужын. Тидэ мут нэргэн ик кана умылтарышна. Умылта-рымым умылтараш ок лий—маныт гынат, адак умылтарэна. Нольомаринич возымыштыжэ тыгай мутым вэрэштат: «старыстэ», «йозак». Тугэ гынат, тидэ возымаш рэволўтсий дэч ончычэ илышым ончыкта, адак нужна (шужымо) йй-гэчым ончыкта («йалыште иктынат киндэ укэ»).

Вара сэдэ рвэзэ «эк, колэктивыш ушнэн, сотсиализмым шташ ыльэ» — манын кэртэш ыльэ мо? Рэволўтсий дэч ончыч АЧПЭ-ат сотсиализм нэргэн колын огыл ыльэ. Адак тидэ возымашын тўн шотшо тидэ «пойышаш ыльэ» манмэ мутышто огыл. Нольомарин пойан Васлийын осал койышыжым ончык-тэн. Тидэ нэргэн руш литэратурыштат шуко возымо.

Тэвэ тыжэчын АЧПЭн опозитсей сэмын ситат влакым пуртэн-пуртэн шындамыжэ койэш.

Вэс шот гычат тудыжэ адак палэ:

— АЧПЭ партийын пунчалыштыжэ 11 пунктым муын: «партийын лозунгжэ тыгань лийшаш: шэнтгэч шүдырналтшэ влак дэн (капитулянствэ) кучэдалаш, адак кугун шинчышыла койын критикын сэрышэ влак ваштарэн лийаш»...

Эн ончычак АЧПЭ йончылыш кусарэн. Сэдэ 11 пунктышто «кугун ши-чышыла койын критикым сэрышэ влак» нэргэн ик мутат укэ. Комчванствэ (марлажэ пролэтар писачэл влакын «мэ сайын возэна, мэ кэртына, мэмын эрэ сай» манмэ лийэш) нэргэн гына каласымэ. Партийын пунчалжым АЧПЭ сэмын укэжымат уштарэн марла йылыш кусараш ок лий дыр, шонэна. Тидэ 11 пунктышто пролэтар писачыл нэргэн гына ойлымо. Крэсаньык писачыл нэ-гэн огыл. Шкэтан, Нольомарин мойын пролэтар писачыл огыл, крэсаньык писачыл улыт. Тидым АЧПЭ, мондыман огыл, 11 пункт пэш сай пункт, туэ гынат АЧПЭ йончылыш кусарэн да, крэсаньык писачэл нэргэн ойлымо годым вэрышкыжэ ок логал.

Ындэ... партий политикым умылтарымэ нэргэштэ.

Капиталист кугужанышыштэ физик, биологий капиталист политикым илышыш пурташ полшат (пашачэ ваштарэш йадан газ мойн). Тидэ чын.— Илышыш пурташ полшат... Пойан кидыштэ йадан газ уло гын, пойан влак виан улыт. Тугэ гынат, химий капиталист политикым ок умылтарэ. Комунца партий кидыштэ тидэ химий пойан кугужаныш дэч аралаш полша, комунца партийын политикшым ик пырчат ок умылтарэ. (Рушла манаш гын: наука

на службе у капиталистов или рабочего класса не есть еще то, что она (наука) раз'ясняет политику). Партий политикым умылтармэ—тидэ ик паша. Түрлө наукым пашачэ класс кидын налын, паша штыктымэ—тидэ вэс паша. АЧПЭ тыштэ ойыртышым ок уж гын, вара кб винамат?

Дарвинизм манмэ наука «эволүтсий» нэргэн туныкта. Тидэ дарвинизмын чывжэ уло. Адак «мутационная теория» манмэ уло (рэволюция, скачок нэргэн). Тидэ теория Совет Ушэмыштэ вэлэ огыл, моло кугужанлаштат шарлэв. АЧПЭ-лан тидэ нэргэштэ түрлө кнагам альэ йатыр лудаш күлэш.

Пытаргышлан: «Лэпэт дэнэ Лэпэт кува» манын возымаш у илыш шташ туныкта мо?—манын адак АЧПЭ дэч йодына. Тидэ нэргэн тудо йүкым пуэн огыл вэт. Вучэна.

СЫЛНЭ МУТ НЭРГЭН

ОЙЛЫМАШЫМ (РАССКАЗЫМ) КУЗЭ ВОЗЫМАН

(Верховский возыма гыч кусарымэ)

Литэратур манмэ пэш кугу мут. Мом возэн, пэчэтлат, тидэ чыла литэратур лийэш. Мутлан манына—лөксий лудмэкэ колыштно влак тыгэ йодыт: вара тидэ нэргэн могай литэратурым лудман?—маныт. Марла каласаш гын: могай кнагам лудман?

Литэратур кок түрлө: сылнэ литэратур (рушла художэствэный маныт), адак тыгылай. Вара тыштэ могай ойыртышыжо уло гын? Ойыртыш уло. Учоный йэн шанчэ нэргэн кугу пашам штэн (мутлан манаш: синилис чэр нэргэн чылажымат палэн налын). Тидэ пашажэ нэргэн (синилис нэргэн) тудо кнагам воза. Учоныйат айдэмын ушыжым шарнэн, тудлан умылтараш тырша, шкэ пашажэ нэргэн воза. Кузэ возымо: сылнылык шотшо уло мо, учоный тидэ нэргэн ок шонкалэ, умылаш лийэш гын,—йбрыш. Садлан, учоный влакын возымыштым лудаш нэлэ: шуко шонкалэн шинчаш вэрэштэш.

Сылнэ (художэствэный) литэратур вэс түрлө. Сылнэ литэратур возышо айдэмын ушыжлан шонкалэн шинчынаш вэрч гына огыл, айдэмын шүмэшыжэ логалжэ—манын сылнын воза. Сандэнэ тыгай возымашым лудашат куштылго, ушлан паша—шагалрак, шүмэш логалмыжэ—утларак. Садэ гычак сылнэ литэратурышто—мо нэргэн возэт, адак кузэ возэт—тидэ пэш күлэшлык шот лийман. Садэ гычак, писачэллан пэш чот шоналтымэкэ вэлэ возаш тунгалаш лийэш.

Мо нэргэн возышашым шонэн пыштымэкэ, вара тидэ нэргэн сылнын, шүмэш логалшым штэн возаш күлэш вэт. Сылнын возаш манын, мут влакымат шындыл мошташ күлэш. Моло писачэл ик сэмын сылнын возэн гын, тланэг вэс түрлын возаш күлэш. Руш литэратурым налына Кажнэ писачыл шкэ сэмынжэ воза, шкэ йылмыжэ уло—маныт. Марий литэратурыштат тугай шот уло: Шкэтан ик сэмын воза, Чавайн—вэс сэмын. Сандэнак кажнэ писачэлын шкэ йылмыжэ лийман—манына. Чынак, возаш тунгалшэ влак тидэ шотым раш умылыдэ, шонго писачэлын возымыжым лудын, тудын сэмынак возаш толашат (рушла—подражаний—маныт). Тидэ возымын сылнылык шотшэ пыта, шүмэшат тугак ок логал, лудмат тунарэ ок шу. Садланак—тунгалшэ писачэл влакланат шкэ сэмын, шкэ пормо дэнэ, шкэ йылмэ дэнэ возаш тунэ-машышт күлэш—манына.

Сылна литератур нэргэштэ адал маньна—ков түрлө шот уло. Мо нэргэн возаш күлөш, тидым сай шонэн пыштэнат гынат, сылнылык шотым шаал пуртэнат гын, лудшын лудмыж годым омо вэлэ шүэш гын, тыйын папшт арам лийэ.

Вэс сэмын сылнын возаш (сай пормо дэнэ, шкэ йылмэт дэнэ воза) пэш уста (талэ) улат, гынат, мо нэргэн возаш күлөшыжым нижын от ал гын, тыйын возымэт нимогай шоньманшым лудшылан ок пу гын, тыйын возымэт арам лийэш. (Мо нэргэн возышан—тигэ мэ шуко ойлышна. Рушла манаш гын, мо нэргэн возышаш, тигэ—«тема» лийэш. Тыгэрак, үдрамаш илш нэргэн возынат гын, темьжат—үдрамаш илып лийэш).

Писачыл сай темым муын, возашыжэ сылнын возэн огыл, альэ пэш сылнын возэн, темьжэ күлөшан огыл, вара мом штыман? «Тема» сай гын, сылнын возаш писачэл тунэмжэ. Сылна литератур пашалан писачэл күлөшкэ пижын гын, сай пормым, шкэ сылна йылмыжым муын кэртэш. А сылнын возыш писачэллан темым ок му гын, тутлан йёсырак, тудо илышым ок умьло, илышын күлөшыжым ок шинчэ.

Тыгэракын, сылна литератур возышылан күлөш темым муыман, адал сылнын возыман, лудшын шүмэш логалжэ, лудаш тунгалмэкэ пытармэшка лудшо, ыжнэ чарнэ, сбрал (интэрэсний)—лийжэ.

Тит дэч посна писачэлын возымыжэ пэш кужу, пэш күчык ыжнэ лий.

Интэрэсно маным «мыскара, воштылшан возымо лийжэ манын умьлаш ок күл. Ойган, нэлэ шот нэргэнат возаш лийэш, сылнын гына возыман, интэрэсно лийжэ.

Кузэрак возымо нэргэн умьлтарымэ дэч ончыч мо нэргэн возаш күлэп, тэвэ тигэ нэргэн мутланэн ончана.

Кё нэргэн ойлыманшым возат? Кём гэрройлан (йоратымэ альэ сырымэ йэглэн) штат? Гэрой--эрэ айдемэ лийэш. Чынак, йужо писачэл влакын «гэрой» манмэ олмышто волькеат лийын кэртэш.

Тыгэрак, Л. Толстой имньэ нэргэн возэн. Тугэ гынат, шукужым айдем нэргэн возат. Айдем илып—сылна литературын тунжэ. Тугэ гынат, айдемшн илымыжым, калнэ кэчын кузэ ила, мом шта, тидым чыла возэт гын, сылна литератур ок лий, лудмэтат ок шу, адал лудат гынат, шукужым от умьло. Вэт калнэ йэгын шкэ койшыжэ уло, тигэ койшышым моло йэг влак умьлэнат огыл кэрт, сандэнэ, лудмэкэ: «тыгэ ок лий, тигэ чыла шонэн лукмо»—манын лудшо влак кэртэт.

Саде гыч, тыгай мут лэктэш: илып гыч чылажымак возымо ок күл, эн онгайжым, эн «интэрэснийым» гына возыман, лудшо лудмыж годым тыйын возымэтым умьлыжэ, палыжэ, йыр ваш ончэн, тугай йэрым ужшо, рушламанаш гын, тигэ—лийжэ.

Саде гыч--писачэллан илып гыч вигак сүрэтлымэ сэмын возымо олмэш, палышым, айдемын илышыжым ончэн моштыман, тилым муыман. Укэ гын, тыйын возымэт кэлшышэ ок лий.

Тыпым муын возэт гын, лудшо чынжым вигак ужэш, вигак пала, лудмыжат шуаш тунгалэш.

Тыпым муыват гын, альэ чыла наша пытыш манаш ок лий. Тыпым муымэкэ, тудым ылыжтараш күлөш, илышэ айдем гай лийжэ. Тудын койшыжэ, ошкылтышыжэ, ойлыманшыжэ, моло түрлө шот шкээнжын лийжэ. Тигэ койшышым ончыктэт гын, айдем илыжэш, лудшат «илышэ йэг»—манын үш-наш тунгалэш. Тудын наша койшыжэ (поступок) лудшын шүмэшыжэ логэ кэртэш.

Тувьктышо Пётр Йываныч гын, Пётр Йываныч гай лийжэ, мо тувьктышо влак дэч койшыжэ вэс түрлө (шкээнжын) лийжэ.

Тыгэрак ойлыманш возымо--илыш гыч вигак возымо огыл лийэш. Тиды умьлтараш лийын: сүрэтлышэ (художник) дэнэ фотографым налына. Фотогра вигак «снимага» (тыйын сүрэтэдымак шта, нимогай түрлө чийа укэ). Сүрэдышэ (художник) тыйын сүрэтэдымак сүрэтла, түрлө чийа дэнэ сүрэтлэ,

илышә гайымак шта. Писачәлланат фотограф сәмын оғыл, художник сәмын илышым сүрәтләш тунәмман. Ик сәмынжә—илышын түрлө йыжынгжым ужын моштыман, адак «шонән лүкмо» шотат (воображәний манмә) лийжә. Писачәл шонән лүкташат моштыжо, тугә гынат, эртак шонән лүкташ вәлә тўғалат гын, илыш гыч коранынат кәртат, чын ок лий, тил ок лий. Тип лийжә, илышын чынжә лийжә—манат гын, илышын түрлө йыжынгжым ужын, шәкләнән моштыман (наблюдательность лийжә).

Тин дәч посна **классовой** шотым мондымо ок күл. Вәт писачәль—шкә класс гыч ләкшә йән, сәдә классын шонымашыж гыч түрлө рассказым воза. Тидә класс (могай гыч писачәл ләктын)—ончылно шога гын, писачәлат шкә классын шонымашыжым шинчән, шукташ шонән возән гын, тудын возымыжо лутырак сылнә лийәш, лудшылан кәлша, писачәл колымәкат, тудо возымашым куанән лудыт.

Писачәл—шкә классын шонымашыжым шукташ шона манына. Садә гычак тудо шкә класс дәнә кылым кучыжо, ыжнә ойырло, йыр-ваш мо лийын шога, шәкләнән шогыжо—манына. Писачәл возымыж годым шонән лүкташ тўғаләш гын, тудо илыш гыч, класс гыч ойырлән кәртәш. Ойырла гын, тудо классын шонымыжым шуктымо олмәш, шкә шонымыжым илышыш пурташ тўғаләш. Тыгәракын, ойырлымәкә тудо эрә шонән лүкташ тўғаләш, илышыштә лийдымә нәргән возаш тўғаләш, шонән лүмыжлан шкә ўшанән чыт күлдыманым возаш тўғаләш.

Тыгәрак класс дәч ончылно лиймә олмәл, писачәл шәнтәлан кодәш, шкә классыжым шәнтәк, тупуй корныш ўжаш тўғаләш.

Тәвә тыжәч тыгай муг ләктәш: йонгылыш корно дәнә писачәл ыжнә кай—манын, тудо шкә классын (шкә калыкын) илышыжым ончән, шәкләнән шогыжо, йырваш мо лийын шога, тудым ўжшо. Тидә ужын шогыманшат ойыртын уло. Чыла ўжмо-колмо писачәллан күләш ок лий, ок күлжым кудалтән моштыман, күләшыжым гына погыман, адак молан йән тугә шта, вәс сәмын оғыл, тидымат писачәл улылән моштыжо, улылән вәлә оғыл, улылтарәнәт моштыжо.

Адак тыгай муг ләктәш. Эрә ик түрлө нәргән (ик түрлө темым) гына возыман оғыл. Руш литературым налына—кугу писачәл влак Толстой, Гоголь, Пушкин молат түрлө-түрлө нәргән возәнәт. Садланак тыйын йалыштәт гына мо лийым әскәрән, ужын шогәт гын, тидә ок ситә, шкә заводысо илышым ўжмат—шагал. Писачәллан ўжымыжым эрә йәшәрән шогыман, түрлө-түрлө йөнгым ужын, «нунын илышым улылән, шкә йырваш ончымәтгым күгәмдә»—манаш лийәш. Чынак, руш писачәл-влакым налына гын, нуно түрлө вәрә коштыныт, түрлө йөнгым ужныт. Сандәнә нуно түрлө нәргән возән кәргыныт, кугу писачәл лийыныт. Тәвә М. Горький писачәлым налына, тудо Россий мучко коштын, сандәнә түрлө нәргән сылнын возән кәргын.

Чынак, Английсә пашачын илышыжым от уж гын, чыным возән от кәрт. Руш пашачә дәнә английсә пашачын илышыжә ик гайракак, паврикыштә пашам штат, тугә гынат, йўла - койыш шотышто ойыртын уло. Тидә ойыртышым кнага гыч лудын паләт гынат—тидә ок ситә, шкә шинчат дәнә ўжаш күләш.

Тугав, марий писачәл—чуваш крәсаньык илышым, алә паврикысә пашачын илышыжым ужын оғыл гын, тидә илышым возән ок кәрт, воза гынат, чыжжә ок лий.

Мо нәргән (тема) возаш күләш манаштә—тидымат мондымо ок күл—шкә классәтлан тидә возымәт кәлша мо, тудлан «интәрәсний» лийәш мо—тидә шотымат писачәл ыжнә мондо, шукташ шоныжо.

Тәвә тидә возымым возкаләш тўғалшә писачәл ушышыжо сай пыштыжә, вара тутлан ончыко кайашыжә куштылго лийәш.

Вәс №-әш сылнә лийжә—манын, кузә, могай пормо дәнә возыман, тидә нәргән улылтарәнә.

Арлан лук

„Иордан вудыштö“

Кэчэ пэш пэлта. Чэргэ вэчын энэр дэк волпо корно дэнэ эркын кок кужу вургэман волат. Иктыжэ кучык, кужгö, койа чурийан, Алипий думан поп; вэсыжэ—умыла вара гай кужу, вичкыж туйо. Тудо Исай йакын.

— Чуу!—кэнэта шувал колда кужгö поп,—калыкшылан паникидым штышна лийэш... Вэс туньаштэ вуйжо торэш лийам ыльэ. Паникидан совла дэнэ нумыла пуышт вэт!..

— Тугэ... Ик чарка самогоным пуат гынат, йбра ыльэ. Кийамат туча!—манэш йакын.

Кэнэта йакын шогалэш да, вүд үмбак ончалэш.

— А мо, отчэ Алипий... Тыгай шокшышто йүштылаш гынат лач лийэш. Күзэ шонэт?

Поп тидан кэлшыш. Тунамак кужу сарапаныштым кудашыч да, вүдыш пурышт.

Ик кана кайыштым вүдыш чыкалдышт. Йакын ойла:

— Отчэ Алипий, шинчэт—мый мом шовэн пыштөнам! Тачэ нигэ дэчат арака ыш пэрвэ, а йүмö шуэш... йүдэтычэ чон ок тыпланэ. . Мый шонымаштэ шкэнан сэмынат йуаш налын кэтына.

«Шкэнан сэмынат» манмылан поп утларак шүлэшташ пижэ, вуй мушшыла койэш. «Чойа улат, адак мыйын окса дэнэ йүвэт», манын шоналда.

А йакын ойла:

— Көм аракалан түлыкташ—йүмо шкө ончыгыжко. Мэ коктынат ик канаштэ вүд йүмак пурэна; вүд йүмалнэ кө шаггалрак илэн чыта—тудлан арака налал.

Тугэ ойлэн шогымыж годым йакын сэмывжэ шона: «тыгай кужгö мүшкыр вүд йүмалнэ шинчэн кэтман огыл, көргыштыжö, очыний, эртак койа, йужпураш вэржат кодын огыл».

— Лийэш, йакын, шовэн пыштымэт сватойын гай.—А шкө: «тыгай кукшо

торталан вүд йүмалнэ шинчэн кэтман мо? Йуж—арака гай огыл—тыгай кукшо панташ шуко пуртэн от кэрт», манын шоналда.

— Тугэ гын айда—Иордан вүдыш пурмыла пурэна,—раз, два, три...

Коктынат йүд йүмалан йомыч.

Изиш жап эртымэк попын вуйжо койаш тунгалэ. Шүлалдэн колдымыж дэнэ иктаж вич важык коклаш вүдым шыжыктыш. Тыгыдэ кол-влак лүдмынт дэнэ пикшла чымалтыч. Поп онча—йакын укэ.

— Йакын алыат лэктын огыл, шырты! брын тудо пэлэшта,—Лужо вэлэ кодын вэт, а шодо таза... А! Лэктэш... Ну, мэ адак ик кана пурэна... Йүмо шүлышым пу!—Поп адак вүд йүмак пурэн шинчэш.

Йакын вуйым нөлдалэш. Онча—поп укэ.

— Тэвэ узо сөсна кушто!—тудат брэш. Кийамат, күзэ йужым погэн ситара? Койа дэнэ шүла вэкат. Тпр! Лэктэш. Адак ик кана йүмылт... пурэна.—Йакын вүд йүмалан йомэш.

Поп вуйым нөлда—йакын укэ. Мөнгэш пура. Йакын лэктэш—поп укэ, тудат мөнгэш пура... Йатыр тыгэ толашат. Чурийышт какарга, пүйышт «штышты-шты» мура. Тугэ гынат иктыштынат чаквымышт ок шу.

Сэр дэнэ эртэн кайшэ кок ватэ тыгэ толашэн шогымыштым ужытат, брын эрдыштым парат.

— Очыний, когыныштынат ушышт кайэн,—мавыч да, марийыштым ўжаш куржыч.

Изиш лиймэк сэршытэ калык погыныш.

Поп дэнэ йакыным пэлэ колышо гайым поп пörтыш шүдырэн кондышт.

— Йак... йакын... Тыланэт ар... ракакалан түлаш... Тыным эн ондак шүдырэн вүд гыч луктыныт,—ойлаш тбча поп.

ОКСА МУДЭ МОМ ТҮЛЭТ

Ұлыл Чарнур (Торйал к-н) Балакиров Пётр страковойжым ок түлө, карт дэн вэлэ модын кийа. Адак аракам йүөш.

Лашка.

Тый, Лашка, күлөш огыллан Пётрым шыдалэг. Окса «укэ» гын, мом түлэт. Страковой түлаш вэг тудо обсам модын налнэжэ. Йужо кунам модын налмэ олмэш, колда да, ойгыж дэн подыл колда.

Подылмо коклаштыжэ иктаж энгэк лийэш гын ижэ ушыжо пура.

Марий тугай вэг: күдырчө күдырта да ижэ ырәслән колда.

ВҮЙ ТОРЫКШО ЙАВЫГЭН

Марисола кредит ушәмьштэ Йошкар Памаш йал Йыван Микит чләнлан шога. Плугшат удо. Ушәм гыч: плуг ибанәм күлөш, манын плугым чләнлан шөгьдымо поян Микалын Эләксәй-лан налын пуэн. Чләнлан кодын огыл.

Көлай

Йыван Микатан вуй торыкшо йавыгән дыр. Кредит ушәм Микитан ушыжым үйандаш йөршө минеральный удобрәвийым муәш гын, йбра ыльэ.

АДАК УВЭРТАРЭНА

Почэла мутым, түрлө ойлымашым «У ВИЙ» журнал рэдаксий лүм дэнэ маркым пыштэн колдыман. Маркэ дэч посна кол-тымым «У ВИЙ» рэдаксий ок нал. «Йошкар Кэчэ» рэдаксий лүм дэнэ колтымо почэла мут арам йомэш. «У ВИЙ» журнал лүм дэнэ маркым пыштэн колтйза.

ЛУДШО-ВЛАК!

Ындэ „У Вий“ журнал кум номыр (кнага) лэктэ. „Йошкар Кэчэ“ лудшо-влакын штымэ анкэт почэш „У Вий“ нэргэн раш иктат альэ каласэн огыл. Садлан мэ адак йодына: „У Вий“ журналын сылнылыкшым тёрлаташ полшыза. Мо кэлша, мо ок кэлшэ, ончыкыжо кузэ штыман чылажат рэдаксийыш возыза. Номыр йыда тэргэда гын, утларак кэлша ыльэ.

„У Вий“ Рэдаксий.

[Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is too light to transcribe accurately.]

„ЙОШКАР КЭЧЭ“ ДЭЧ ПОСНА ИК МАРИЯТ ЫИЖЭ ЛИИ! ЧЫЛАНАТ ГАЗЭТЫМ НАЛЗА!

1928 ийын йанвар гыч 6 тылчылан, альэ 1 ийлан кō газэтым налын гын, тудо лоторэйышкэ пура. Кō апрэлын 15-жо дэч вара газэтым налын гын, тудо лоторэй модышыш ок логал.

ЛОТОРЭЙ ДЭНЭ ТЫГАЙ ҮЗГАР МОДАЛДЭШ:

Ик плуг, ик самовар—ошо, пэл вэдран, кок сагат (пырдыжыш сакымэ), үп түрэдмэ машин иктэ, йал озанлык кнага-влак—кум библиотек, түрлө матэр 3 метр гыч кажнылан—10 йанлан, пакчалык түрлө нбшмб—10 пакет, клэвыр нбшмб 2 килограм гыч—10 йанг модын налын кэртэш, чаллэ шовын (духовой) кажнылан 2 гыч—10 йанлан, ВЦИК-ын йоча комис 2 лоторэй билэт—10 йанлан (тидэ билэт почэш модын налаш лийэш), Осавиахимын 2-со лоторэй билэт—10 йанлан, «Новая Дэрэвия»—йал озанлык журнал ик ийлан, «Огонек» журнал—1 ийлан—1 йанг модын налын кэртэш, 4-сэ крэсаньык зайомын 4 билэт 2 т. 50 ыр гыч, Китай мландэ карт, кугу, түрлө чийан—2 карт. Совет Ушэм карт, кугу, түрлө чийан—2 карт.

Апрэлын 15-жо мартэ кок арньа вэлэ кодын. Вашкэрак чыланат газэтым налза. «Йошкар Кэчэ» лудшо, пошкудэтлан лоторэй нэргэн умылтарэ, тудат газэтым налжэ.

Лудаш мөштышо влак, чыланат «Йошкар Кэчым» налза.

Газэт шарышылан (подпискэ погышылан) пöлөкклан пузна

Апрэлын 15-жо мартэ квитансым, альэ спискым «Йошкар Кэчэ» газэтын редаксийшкэ колтыман. Тидэ срок дэч вара погымо шогыш ок пура. Могай пöлөк кöлан пуалтэш?

Радио (редаксий шынлэн пуа)—тидэ пöлөк, кö 100 тэнтгэш подпискым пога гын, тудлан вэрэштэш. 100 тэнтгэ дэч шуко подпискэ погышо кум-ныл, альэ утларак лийэш гын, кö эн шуко оксам колтэн, радио тудлан вэрэштэш.

Ик мужыр кзым—кö 75 тэнтгэш, альэ утларак подпискым погэн, тудо налын кэртэш. Тыгай шуко лийэш гын, кö оксам эн шуко погэн, тудлан кэм вэрэштэш.

Сагатым—51 тэнтгэш (альэ утла) подпискым погышо налэш. Кö эн шуко погэн, тудлан вэрэштэш.

Кнага-влакым (изи библиотек)—30 тэнг. (альэ утла) подпискэ погышо налэш. Кö эн шуко погэн, тудлан вэрэштэш.

Матэрым (кок йанлан пуалтэш)—25 тэнг. (альэ утла) подпискэ погышо налэш. Кö шуко погэн, тудлан вэрэштэш.

Крэсаньык зайом 2 т. 50 ыр—15 тэнтгэ (альэ утла) подпискым погышо налэш. Кö шуко погэн, тудлан вэрэштэш.

Мартын 1-жэ гыч апрэлын 15-жо мартэ кö подпискым погаш тугалэш гын, тудо пöлөк налмашкэ вэрэштэш.